

Konsultacije s lokalnom zajednicom o osnivanju REKOM

**u ime Koalicije za REKOM
organizuju**

**Udruženje/udruga BH novinari i Savez udruženja logoraša Zeničko-Dobojskog
kantona**

**Zenica, Bosna i Hercegovina
6. mart 2010.**

- 11:00 -11: 20 **Otvaranje skupa**
Šaban Ibraković, predsjednik Saveza udruženja logoraša ZE-DO kantona
Predstavnik Vlade ZE-DO kantona
Borka Rudić, Generalna tajnica *BH novinari* , Sarajevo
Dženana Karup-Druško, potpredsjednica Udruge *BH novinari* i članica Koordinacijskog vijeća REKOM
- 11:20 – 13:30 **Zašto REKOM**
Amir Kulaglič, član Koordinacijskog vijeća Koalicije za REKOM

Potrebe lokalne zajednice i očekivanja od Inicijative REKOM
Izlaganja i svjedočenja sudionika Konsultacija

Moderatorica: Borka Rudić, *BH novinari*

Dokumentarni film – iskustva drugih: Komisija za Maroko
- 13:30 – 14:30 Pauza za ručak
- 14:30 - 17:00 **Dosadašnji tok konsultativnog procesa i pregled mišljenja, predloga i preporuka o modelu REKOM**
Moderatorica: Borka Rudić
Uvodničarka: Nataša Kandić, direktorica Fonda za humanitarno pravo, Beograd
Diskusija

Borka Rudić: Dobar dan. Ja sam Borka Rudić i lijepo vas pozdravljam u ime Udruženja BH novinari, koje je, zajedno sa Savezom udruženja Zeničko-dobojskog kantona, a u okviru Koalicije za REKOM, organiziralo ove današnje lokalne konsultacije sa predstavnicima udruženja logoraša, udruženja žrtava i drugih nevladinih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava, kao i predstavnicima lokalne vlasti i javnih institucija sa područja Zeničko-dobojskog kantona. Drago mi je da ste se odazvali našem pozivu i vjerujem da ćemo danas imati konstruktivnu diskusiju o formiranju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava na prostoru bivše Jugoslavije. Toliko na početku. Ja ću sada zamoliti našeg domaćina Šabana Ibrakovića iz Saveza udruženja logoraša Zeničko-dobojskog kantona da vam se obrati sa nekoliko riječi, a onda ćemo nastaviti po dnevnom redu.

Šaban Ibraković: Kontinuitet u radu Koalicije za REKOM omogućio je održavanje današnjih konsultacija u Zenici u organizaciji, kako je to već koleginica objasnila, Udruženja BH novinari i Saveza logoraša Zeničko-dobojskog kantona. Meni je kao domaćinu pripala uloga i čast da u ime organizatora BH novinara, bez kojih ovih konsultacija ne bi ni bilo, i suorganizatora Saveza udruženja logoraša ZE-DO kantona, zaželim vam dobrodošlicu, dobre konsultacije i ugodan boravak u lijepom nam gradu Zenici.

Pripremajući današnje konsultacije o osnivanju REKOM-a, pozvali smo žrtve raznih zločina – odnosno žrtve najtežih oblika kršenja ljudskih prava i sloboda koje su zagarantovane pozitivnim zakonskim propisima i međunarodnim konvencijama – udruženja, udruge, fondacije i saveze, koji okupljaju žrtve tortura, zatim saveze, fondacije, centre, predstavnike općina, predstavnike kantonalnog Ministarstva za boračka pitanja, čija su briga žrtve, naravno, u skladu sa odredbama zakona kao i briga za otklanjanje i lakše podnošenje posljedica kršenja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Pozvani su i predstavnici sudske vlasti, čija je obaveza procesuiranje ratnih zločina i drugih oblika kršenja ljudskih prava. Na moje, a vjerujem i na vaše, zadovoljstvo sa nama je danas ovdje osvjedočeni borac za ljudska prava i slobode, veliki borac za procesuiranje ratnih zločina i prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, osoba koja je “kičma” Koalicije za REKOM, gospođa Nataša Kandić, čije prisustvo će omogućiti da kroz današnje konsultacije bolje sagledamo: šta je REKOM, šta je cilj i mandat REKOM-a? Tu su naravno i koordinatori i moderatori za BiH, uvažena gospođa Borka Rudić, uvažena gospođa Dženana Karup-Druško, te gospodin Amir Kulagić, čija je uloga značajna u radu Koalicije za REKOM na području BiH. Svima vama, koji ste našli vrijeme i odazvali se ovim konsultacijama, želim da se zahvalim i želim vam uspješan rad, uz napomenu da je današnja tema veoma interesantna i zamolio bih da uzmete učešće u radu onako kako je to predviđeno protokolom.

Borka Rudić. Hvala lijepo. Sada ću zamoliti sve vas da se predstavite. Krenut ćemo od kolege Pojskića, molim vas recite vaša imena i organizacije iz kojih dolazite. Sve ovo što

ćemo danas govoriti se snima, nakon toga ćemo napraviti transkript onog što je rećeno i sa tim transkriptom ćete i vi biti upoznati.

Samir Pojskić, Kantonalni odbor logoraša Zeniĉko-dobojskog kantona.

Kemal Alićić, Udruženje logoraša, Zenica.

Osman Lužić, Udruženje logoraša, Zenica.

Šaćir Srebrenica, Savez logoraša BiH.

Sulejman Ejubović, Udruženje logoraša, Źepće

Hamed Letić, Udruženje logoraša, Maglaj.

Muris Arapović, predsjednik Udruženja logoraša, Vareš.

Amir Srdanović, Udruženje logoraša, Vareš.

Duška Andrić-Ružićić: Infoteka Zenica, Koalicija za civilne Źrtve rata.

Goradana Ristović-Muslija: Novinar Federalne Televizije.

Meliha Sendić, Centar za pravnu pomoć ženama, Zenica.

Enes Begićević, Agencija ZEDA, Zenica.

Adem Megavica, Agencija ZEDA, Zenica.

Melisa Varda, Centar za mentalno zdravlje, Zenica.

Fikreta Hadžavdić. Slobodni novinar, Zenica.

Vahid Hadžiahmetović, zamjenik predsjednika Udruženje logoraša, Visoko.

Nazif Bajrić, predsjednik Udruženja logoraša, Visoko.

Zijad Dubravac, predsjednik Udruženja logoraša, Zavidovići.

Rifat Alićić, Udruženje logoraša, Zavidovići.

Zdenko Šupuković, predsjednik Udruge logoraša Zeniĉko-dobojskog kantona, Źepće.

Andelko Kvesić, predsjednik Hrvatske udruge logoraša Središnja Bosna i potpredsjednik udruge logoraša u Federaciji BiH.

Zlatko Prkić, predsjednik Udruženja logoraša, Vareš.

Amir Srdanović, Udruženje logoraša, Kakanj.

Tahir Mandžuka, predsjednik Udruženja porodica šehida i poginulih boraca, Kakanj.

Sabahudin Višo, direktor Centra za socijalni rad, Kakanj.

Sead Brljavac, predsjednik Udruženja društva socijalnih radnika Zeničko-dobojskog kantona.

Bekir Menzilović, predsjednik Udruženja logoraša, Kakanj.

Nedžad Plasto, Udruženje logoraša, Kakanj.

Alija Agić, Udruženje logoraša, Žepče.

Edib Muslić, Udruženje logoraša, Žepče.

Sulejman Jugović, Udruženje logoraša, Žepče.

Zahid Kremić, predsjednik Udruženja povratnika općine Doboj.

Izudin Šehić, predsjednik Skupštine Kantonalnog odbora logoraša ZE-DO Kantona, Zenica.

Salih Lingo, predsjednik Nadzornog odbora Udruženja logoraša Zeničko-dobojskog kantona.

Sabiha Husić, direktorica nevladine organizacije Medica Zenica .

Suada Bobić, predsjednica Udruženja građana Život, Zenica.

Aleksandar Batez, Koordinator KoREKOM-a u BiH.

Borka Rudić: Hvala lijepa. Da čujemo još da se predstave i naše kolege ovdje iako ste čuli njihova imena.

Dženana Karup-Druško, potpredsjednica Udruženja novinara, inače članica Koordinacijskog vijeća Koalicije za REKOM i koordinatorica za BiH.

Amir Kulaglić, iz Srebrenice, član Koordinacijskog vijeća Koalicije za osnivanje REKOM i aktivni član Udruženja Žene Srebrenice.

Nataša Kandić, članica Koalicije za REKOM.

Borka Rudić: Zamolit ću koleginicu Dženanu Karup-Druško da kaže nekoliko riječi o potrebama i očekivanjima lokalne zajednice u odnosu na prošlost.

Dženana Karup-Druško: Jedan od osnovnih razloga zbog kojeg se Udruženje novinara, a i mi kao pojedinci, priključilo Inicijativi za osnivanje REKOM-a jeste naša vjera da se osnivanjem jedne ovakve regionalne komisije može postići da se sazna i sagleda sveukupna istina o onome što se dešavalo za vrijeme rata, istina koju ćemo prihvatiti svi i to ne samo mi u lokalnim zajednicama, i ne samo mi u nacionalnim zajednicama, nego i u drugim nacionalnim zajednicama. Ujedno to će biti prilika da druge zajednice čuju šta se dešavalo ne samo kod njih već i kod drugih i da se suoče sa tim događajima. Nadamo se da bi sve to moglo jednoga dana dovesti od početka procesa pomirenja za koji svi znamo kako kod nas još uvijek teško ide. Ono što je za mene jako bitno i zbog čega sam ja aktivno uključena u ovaj proces, jeste to što je od početka akcenat na udruženjima žrtava, odnosno, na žrtvama, kojima se daje prostor da kažu ono što su, prije svega, preživjele, a onda da kažu šta misle o cijelom ovom procesu i o ideji osnivanja REKOM-a. Imamo uvodničare, koji će opširnije govoriti o temama koje se tiču direktno ovog procesa, a vas sve bih zamolila da danas aktivno učestvujete u diskusiji i da date što više vaših prijedloga o tome kakva bi trebala da bude ta komisija. Hvala vam lijepa.

Borka Rudić: Hvala Dženani. Čuli ste, Amir Kulaglič je član Koordinacijskog vijeća Koalicije za REKOM, i on će vam reći nekoliko riječi o tome zašto REKOM, zašto je važno da se na prostorima bivše Jugoslavije formira Regionalna komisija sa mandatom da utvrdi činjenice o zločinima počinjenim na ovom našem prostoru i da utvrdi druge oblike kršenja ljudskih prava u proteklom ratu. Amire izvoli.

Amir Kulaglič: Hvala Borka. Dame i gospodo, eselamu alejkum i dobar dan. Kao što ste čuli, ja sam Amir Kulaglič i dolazim iz Srebenice i ja sam, eto, jedan od preživjelih Srebreničana, koji je imao tu sreću da preživi genocid, tragediju i golgotu Srebrenice i Srebreničana. Član sam Koordinacijskog vijeća Koalicije za osnivanje i podršku REKOM-a i u ovom konsultativnom procesu učestvujem od prvog Regionalnog foruma koji je održan u Sarajevu maja 2006. godine. Koristim priliku da vas sve skupa poselamim i pozdravim, a organizatorima današnjih konsultacija da se zahvalim što su mi omogućili da se danas družim sa vama i podijelim neka svoja razmišljanja o Inicijativi za osnivanje REKOM-a.

Na početku moram reći: razumijevanje tuđe boli, poštivanje tuđih žrtava i suosjećanje sa drugima, smatram osnovom dostojanstva i ljudskog života i zato mi dozvolite da izrazim svoju duboku sućut i suosjećanje za sve žrtve u BiH i cijeloj regiji. Ali, i da porodicama žrtava preporučim mir i strpljenje i zajednički rad u korist općeg dobra radi nas i naše djece, koja će, bez obzira na sve razlike, morati živjeti i sarađivati na prostorima BiH, ali i šire. Kao i većina vas ovdje prisutnih i ja imam strašno iskustvo rata iza sebe i izgubio sam sve muške članove svoje mnogobrojne familije. Ono što me posebno boli jeste da ni 15 godina nakon oružanih sukoba u BiH i Hrvatskoj, i 11 godina na Kosovu, sudbina oko 16.000 nestalih još uvijek nije razjašnjena, a brojne grobnice su neotkrivene. Najveći dio žrtava još nije imenovan, a samo manji broj odgovornih izveden je pred lice pravde i osuđen. Žrtve i porodice žrtava su zaboravljene i bitne su samo pred izbore, ili prilikom

nekim jeftinim ceremonijama. Bez obzira iz koje nacionalne i vjerske skupine bili, žrtve i porodice žrtava se na svim prostorima svakodnevno susreću sa šutnjom, poricanjem zločina, minimiziranjem i poricanjem tuđih žrtava, pravdanjem “naših zločina” i “naših zločinaca”.

Postoji jaka solidarnost i identifikacija sa osuđenima za ratne zločine iz vlastite zajednice i olako optuživanje drugih. Međutim, ono što želim posebno naglasiti to je da su ratni zločini i druge teške povrede ljudskih prava na prostoru bivše SFRJ, a posebno u BiH, činjenice koje se ne mogu zaobići niti lahko odstraniti. Posljedice se vide, osjećaju i susreću na svakom koraku. Žrtve torture, progona i silovanja, kao i porodice koje su izgubile svoje najmilije, ono što su doživjele ili izgubile nikada ne mogu zaboraviti, jer sa tim svojim tajnama, mislima, bolima i gubicima, žive svakodnevno. Ako se već navedene činjenice ne mogu zaobići niti zaboraviti, onda se moraju istražiti, utvrditi, dokumentovati i tumačiti, ali na jedan objektivan, istinit i pošten način. Strašna iskustva treba ispričati i zabilježiti kako bi ostala kao opomena novim generacijama da se ne bi i njima isto desilo.

Ako smo već mi bili žrtve, nemojmo dozvoliti da naša djeca i naši unuci budu neke nove žrtve! Sve utvrđene činjenice se moraju razmatrati u svjetlu budućnosti, kao put ka uspostavljanju mira, sigurnosti i povjerenja među ljudima na ovim prostorima. Ono što želim posebno naglasiti jeste da su činjenice meritorne za REKOM samo ako su tačne, istinite, vjerodostojne i utvrđene iz vjerodostojnih izvora kao što su policijske i vojne arhive, i dokumentacija do koje se došlo kroz suđenja. Međutim, bitna su i svjedočenja žrtava, ako se mogu provjeriti, jer se susrećemo sa mnogo lažnih svjedočenja i mnogo lažnih informacija. Ali, postoji nekoliko bitnih činjenica važnih za žrtve oko kojih bi volio da se složimo, a to su, prije svega da zločin ne smije ostati nekažnjen kako se ne bi ponovio, zatim da svaka žrtva ima pravo na satisfakciju, identitet i dostojan pokop kao što i svaki zločinac ima pravo na kaznu, ali i fer i korektno suđenje.

U BiH ne postoji državna strategija dokumentovanja ratnih zločina i drugih teških povreda ljudskih prava. Uglavnom, dokumentovanjem se bave organizacije civilnog društva i pojedine nevladine organizacije. Oficijelne vlasti ne rade ništa na utvrđivanju, analizi i dokumentovanju teških oblika kršenja ljudskih prava. Ono što želim posebno naglasiti jeste da su suđenja za ratne zločine pred Haškim tribunalom i domaćim sudovima jedini pravni instrument za utvrđivanje individualne krivične odgovornosti za počinjene zločine. I REKOM, ako bog da, ako bude formiran nije zamjena za suđenja za ratne zločine. Međutim, suđenja nisu dovoljna za stvaranje činjeničnog zapisa o svemu što se desilo u oružanim sukobima u nekadašnjoj SFRJ. Pored krivičnih suđenja, koja su uglavnom fokusirana na optužene, potrebno nam je jedno nezavisno tijelo koje će obezbijediti da žrtve budu u centru javne pažnje, čija bi svjedočenja mogla da doprinesu potpunijoj slici svega onoga što se dogodilo u prošlosti.

Upravo inicijativa za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava nudi izlaz iz naše prošlosti, koja je uglavnom puna boli, zločina i grobnica. To je inicijativa Koalicije nevladinih organizacija, udruženja žrtava i pojedinaca koji zagovaraju osnivanje zvanične

međudržavne, regionalne i nezavisne komisije koja može da ustanovi i javno saopšti činjenice o zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava u bivšoj SFRJ.

Inicijativa za REKOM je promovisana 9. maja 2008. godine u Podgorici u okviru debate sa žrtvama iz regije o instrumentima za dokumentovanje i saopštavanje istine o prošlosti. Konsultacije ili debata su zamišljene kao niz lokalnih, nacionalnih i regionalnih debata sa predstavnicima različitih grupa civilnog društva. Te konsultacije vodimo sa ciljem, prije svega, stvaranja javne platforme za žrtve i civilno društvo da govore o svojim potrebama i obavezama u odnosu na počinjene nepravde u prošlosti, zatim, jačanje podrške kako bi inicijativa bila prihvaćena i do građana i od vlasti. I na kraju, veoma bitan cilj koji želimo postići kroz konsultacije je izgradnja modela REKOM-a. Model je vrlo aktuelan ovih dana, formirali smo jednu radnu grupu od pravnih eksperata, koji će sagledati uglavnom preporuke sa ovakvih i sličnih skupova i uraditi jedan draft modela o kojem ćemo razgovarati u narednom periodu.

Zašto baš regionalna komisija? Vi o tome imate nešto više u svojim materijalima, ali dozvolite mi da istaknem nekoliko bitnih stvari. Kao prvo, smatramo da regionalna komisija ili REKOM može da izgradi registar žrtava i ljudskih gubitaka i da time zauvijek spriječi manipulaciju brojkama stradalih i ubijenih. Žrtve se stalno zloupotrebljavaju i politički manipulišu u svrhu dnevne ili neke stranačke politike. Zato mislim da regionalna komisija može puno učiniti da se utvrdi tačan broj i da se žrtve personaliziraju. Nekorektno je i neljudski da o žrtvama pričamo u brojkama, a ne sa imenima i nekim personalnim podacima koji mogu tu žrtvu personalizirati kao čovjeka i kao građanina. Druga bitna stvar koju bih ja ovdje podvukao jeste da REKOM može da pomogne postojećim, zvaničnim komisijama za nestale u otkrivanju tajnih masovnih grobnica koje još uvijek postoje i rješavanju sudbine nestalih. Svjedoci ste da postoji još 16.000 onih koji se vode kao nestali i još uvijek ne znamo gdje su i kakva je njihova sudbina. Smatramo da REKOM može dati veliki doprinos u razrješavanju sudbina tih nestalih lica. I treća, po meni vrlo bitna stvar, jeste da REKOM može da ostvari razumijevanje i toleranciju i povrati dostojanstvo žrtvama i njihovim porodicama. Još je jedna bitna stvar, regionalna komisija, kada je budemo formirali, ako bog da, treba da bude jedno kredibilno tijelo koje će biti sastavljeno od istaknutih pojedinaca u svojoj zajednicama i regiji, predstavnicima različitih etničkih grupa i religijskih zajednica koji će biti nominovani i imenovani na osnovu precizno postavljenih kriterija.

Smatram da uspjeh svake organizacije ili komisije ovisi o sposobnosti i moralnim i ljudskim kvalitetima ljudi koji budu radili u njima. Smatram i da određeni broj žrtava treba da uzme učešće kao komesari u ovakvoj jednoj komisiji. Htio bih da razriješimo nekoliko dilema ili nekoliko bitnih stvari. Prvo, REKOM bi bio zvanično tijelo koje osnivaju države nasljednice bivše SFRJ potpisivanjem nekog međudržavnog sporazuma. To znači da želimo da mandat i sastav REKOM-a prođe jednu parlamentarnu proceduru u zemljama nasljednicama SFRJ. Druga bitna stvar jeste da bi REKOM bio nezavistan od svojih osnivača. Preovladalo je mišljenje da u sastav regionalne komisije kao komesari ne bi trebali ući ljudi koji su u oficijelnoj vlasti, odnosno političari. Slijedeća bitna stvar, REKOM u svom radu treba u fokus staviti žrtvu, odnosno, iskustva žrtava. Želimo da stvorimo jednu platformu u kojoj bi žrtve, u jednom prijateljskom okruženju, neometane

od bilo koga, svojim glasom mogle da iznesu svoja strašna iskustva. Razlika učešća žrtava pred REKOM-om i oficijelnim suđenjima jeste u tome što su obično žrtve svjedoci na tim suđenjima protiv onih koji su počinili strašne zločine i onda često budu prekidani, da li od odbrane ili tužilaca čime se žrtve dovode u vrlo tešku situaciju.

Znači, žrtve bi pred REKOM-om neometano, svojim glasom, u jednom prijateljskom ambijentu iznijele ta svoja strašna iskustva. Još je jedna bitna stvar koju bih htio da naglasim, a to je da bi REKOM bio jedno privremeno tijelo osnovano na određeni vremenski period i smješteno na području gdje su zločini počinjeni. Šta to, ustvari, znači? REKOM bi, znači, imao vremenski ograničen mandat, koji još uvijek nije tačno utvrđen, ali preovladava mišljenje da bi oko tri godine njegovog djelovanja bilo optimalno da REKOM završi svoj dio posla. Još jedna bitna stvar, to bi bilo vansudsko tijelo u čijem su mandatu najteža zlodjela počinjena u jasno određenom vremenskom periodu. I kao što sam rekao, to bi bilo vansudsko tijelo koje bi organizovalo javno slušanje žrtava. O ovome bi se još puno toga moglo pričati, ali za kraj dozvolite mi da vas pozovem da se uključite u Koaliciju za osnivanje i podršku REKOM-a, jer činjenice se još uvijek nalaze u glavama određenih ljudi, u vojnim i policijskim arhivama ili u nekim sudskim arhivama, a one moraju ugledati svjetlost dana, moraju ući u naše gradove, naša sela, naše ulice, ali, molim vas, moraju ući i u naša srca. Ova generacija, koja je bila sudionik oružanih sukoba, ne smije ostaviti neriješeno pitanje ratnih zločina iz prošlosti da ne bi i oni sutra bili u situaciji da se, na osnovu paušalnih informacija, netačnih ili zlonamjernih, suočavaju sa neizvjesnom budućnošću. Dame i gospodo, oprostite ako sam bio malo širi, hvala vam na vašoj pažnji i strpljenju, i tu sam ukoliko se pojave neka pitanja da pokušam da dam odgovor na njih. Hvala.

Borka Rudić: Hvala Amire na ovom inspirativnom i detaljnom uvodnom izlaganju o tome zašto je važno da se na našim prostorima, prostorima bivše Jugoslavije formira jedna regionalna komisija. Kako ste čuli od Amira, u fokusu te komisije bi trebale biti žrtve, koje će govoriti o svojim strašnim ratnim iskustvima, o onome šta su oni ili one lično doživjeli tokom rata i koje će zapravo govoriti o svojim potrebama i svojim očekivanjima. Mislim da je ovo dobar trenutak da sve vas pozovem da sad, u ovom dijelu konsultacija, vi govorite o svojim potrebama i svojim očekivanjima. Dakle, šta je to što bi buduća regionalna komisija trebala raditi, šta vi lično očekujete, šta očekuje vaša zajednica, udruženje iz kojeg dolazite, šta očekuje vaša porodica? Šta je to što vi možete reći da su vaše potrebe i vaša očekivanja kako bi mogli članovima komisije koja pravi mandat REKOM-a prenijeti poslije potrebe i vaše zahtjeve da oni budu razmatrani kao relevantni prijedlozi za mandat buduće regionalne komisije. S obzirom da mi sve ovo snimamo i da bežični mikrofon može otkazati u jednom trenutku, ja bih vas zamolila da dođete ovdje za ovu govornicu, jeste to malo napora, ali mislim da vrijedi zbog kvaliteta snimka koji ćemo koristiti za transkript.

Nataša Kandić: Ja sam htela samo malo da dodam nešto ovome što je Borka rekla. Za nas, mislim na nas članove ove Koalicije, strašno je važno na skupovima sa žrtvama da čujemo šta su njihove potrebe, a onda ćemo mi kasnije da govorimo kako teče ta debata u različitim društvima, u različitim zajednicama i u različitim grupama, kako se to odvija... Svi vi imate određenu potrebu u odnosu na ono što vam se dogodilo. Kako smo čuli u

ranijim debatama, potrebu da se zna šta se nekom konkretno dogodilo, da znaju i drugi šta se dogodilo. Logoraši imaju te potrebe da budu registrovana i identifikovana sva mesta zatvaranja, svi logoraši da budu registrovani i da bude jedna jedinstvena evidencija svih onih koji su bili zatočeni. To je ono zbog čega bi bilo dobro da mi danas čujemo vas, da slobodno govorite o tome šta je to u odnosu na ono što se događalo od 1992. do 1995. godine na ovim prostorima. Šta je to za vas bitno u odnosu na vas, vaše porodice, u odnosu na ono što vi živite svih ovih godina? Da li je ovo društvo, država, zajednica, da li je uspela da pokaže dovoljno brige, dovoljno spremnosti da se sve što je bilo, što se dogodilo da ostane u nekom trajnom pismu i sećanju za neke buduće generacije. Da pokušamo ovih sledećih pola sata ili više, koliko vam treba, da slobodno govorite o tome kada se bavite prošlošću šta je to što je za vas važno? Šta ste očekivali, šta je ostvareno ili uopšte nije ostvareno? To što su vaše potrebe, to je itekako bitno jer bi se time trebala baviti ta neka komisija.

Borka Rudić: Hvala Nataša na ovom dodatku. Hajte i javljajte se. Znam da je teško biti prvi, ko će se usuditi prvi izaći. Ali, s obzirom da smo prijatelji, da se znamo, da smo dobronamjerni, kako je rekla Nataša... Evo, imamo prvog govornika. Hoćete doći ovdje za govornicu? Molim vas da se predstavite.

Zahid Kremić: Dobar dan svim prisutnim učesnicima. Logorašima želim više zdravlja, oporavka i još slobodnih godina u životu koji imamo. Ja sam predsjednik Udruženja povratnika općine Doboj, logoraš u gradu i iz grada koji je bio u okruženju 1992 – 1995. Kompletan grad je bio logor, plus 12 specijalno obezbijeđenih mjesta na kojima smo mi proveli određeno vrijeme i gdje smo mučeni, zlostavljani..., a velik broj je i nestao i za njima i danas tragamo. Doboj je etnički očišćen prije potpisivanja Dejtonskog sporazuma. Ostao je jedan narod i nekolicina onih koji su bili bitni kao ispomoć u bolnici, neko ko je imao malo veću vezu i neki koji su bili u mješanim brakovima. Zločin koji se desio u Doboju malo ko zna! Mi smo o tome pričali na jednom sličnom skupu o pokretanju REKOM-a u Doboju, koji je organizirao Forum građana Tuzle. Ja sam jedan od potpisnika ove Koalicije.

Dolazim, dakle, iz Dobija, ne istočnog, ne južnog, (Doboj-Jug i Doboj-Istok, novoformirane općine sa bošnjačkom većinom, nastale nakon Dejtonskog sporazuma, prim.transkribera) već grada Doboja u koji sam se vratio 2000. godine. Pored svih tortura koje sam doživio u svome gradu u ratu, pa i kasnije, kada sam se vratio i ušao u lokalnu zajednicu, odnosno, lokalnu samoupravu, bio sam takođe bijen i da ne kažem šta sam sve još doživio i da sam bio bez ikakvih prava. Ukoliko ja u ime svojih Dobojlja zatražim bilo šta, ono što nam je uskraćeno kao ljudima, kao građanima, u pogledu prava, onda smo mi višak u Doboju. Sve smo dobro, dok ne tražimo! Kad zatražimo, onda smo – višak. Mi imamo zvanično registrovanih i izdatih CIPS-ovih ličnih karata 15.560, a preko 30.000 nas je na razno-razne načine protjerano, neki kroz razmjenu, neki na druge načine, neki su izašli... Danas u gradu možemo reći da imamo negdje 15-tak hiljada, a možda jedna trećina od toga živi u gradu, a ostalo je u dva kantona: Zeničko-dobojskom i Tuzlanskom. To su ljudi koji traže egzistenciju i rade u tim kantonima da bi preživjeli.

Kad je u pitanju logor, kad je u pitanju logoraš i određeni broj mojih sugrađana, mojih komšija Srba je bio tamo gdje sam i ja bio, a prošao sam puno. Uhvaćen sam u stanu, odveden sa liscama u MUP, gdje sam prolio krv, odatle kod čuvenog Peđe kafić, poslije toga u hangare, a onda iz hangara ponovno u zatvor. Dakle, ja sam bio u gradu u specijalno formiranim logorima. Ovdje je jedan broj mojih komšija i moj cimer iz sobe broj osam, a jedan od njih je predsjednik logoraša ZE- DO kantona. Ja sam imao sreću, odveden sam na razmjenu, a moje komšije Čivčijani su izvedeni u živi štit. Slično se desilo, ali na drugi način i u Grapskoj, gdje su pobijeni i zapaljeni u kućama. Sve je ovo neistraženo i malo ko zna šta se desilo u Doboju, osim onog što smo mi uspjeli ispričati. Nakon razmjene '92. ušao sam ponovo u Doboj jer nisam znao šta mi je sa porodicom, a oni nisu znali da li sam ja živ i odlučio sam da uđem u grad i da se povežem sa svojom porodicom. Onda sam u desetom mjesecu, na način koji sam ja uspio da obezbjedim, uspio da izađem uz pomoć svojih Dobolija, i to građana srpske nacionalnosti. Ja sam danas, zahvaljujući njima, živ. Neovisno o tome što nosim posljedice od udaraca i lomljenih rebara ja sam sretan što živim drugi život, i što pokušavam da pomognem onima što su prošli slično kao i ja, a neki i gore. Ali ću reći da je isti scenario bio, bez obzira u kom logoru je neko bio, tamo gdje smo mi bili, u onom dijelu koji se danas zove Republika Srpska. Smatram da ni na ovoj drugoj strani nije bilo ništa drugačije, da su isto bili scenariji, i traženo je oružje, traženo je nešto što ja nisam nikada ni imao, niti sam volio, ali jesam ja Zahid, jesam ja Bošnjak, i jesam ja taj koji ne pripadam toj Republici Srpskoj. Ali, ja sam imao svoj inat i danas ga imam, i nisam napustio i odlučio sam da budem, ako ne prvi, onda među prvima da se vratim u Doboj i vratio sam se 2000. godine.

Najviše nas je bilo na području Zeničko-dobojskog kantona i mogu da zahvalim opštini Zenica za ono što su učinili prema nama i što su nas primili kao svoje. Posebno ću da kažem da sam ponosan što vidim ovdje dvije svoje nerazdvojne "haubice", koje su pratile nas Dobojlije, a to je gospođica, a sad gospođa Sabiha Husić i gospođa Gordana Ristović. I u ratu su ulazile u Doboj. Kad sam ja bio bijen, u funkciji načelnika Odjeljenja za stambeno-komunalne poslove u Doboju, gospođa Gordana je došla i dao sam joj intervju. Radila je tada satelitska TV i zahvaljujući tome taj intervju je prošao čitav svijet. Kad je Gordana došla i rekla: "Zahide, hoćemo li napraviti intervju u Komori?", ja sam rekao ne, hoću pred zgradom Opštine. Ona je ostala zaprepaštena i rekla je: "Zahide, vi niste u Zenici već u Doboju". E, zbog toga što sam u Doboju, hoću da se vidi zgrada Opštine, rekao sam i dodao da se vidi da sam svoj na svome, da sam se vratio. I danas sam dole. Deset godina je kako sam se vratio. Ja svoja prava nisam ostvario i nemam nikakva prava na ono što mi je oduzeto, sva moja imovina je porušena, nikada nisam ni marke dobio, pokušao sam da pomognem onima koji su kao i ja, naravno i onima koji nisu, što no kažu, uspjeli da se snađu ni do danas.

A zašto sada REKOM? Isto tako poručujem da nema niko pravo da umjesto mene priča bilo gdje, jer ja sam taj koji sam to doživio. Ja mogu dati mandat ili punomoć onome ko će mene zastupati. Jedan od tih je ovdje, eno ga tu sjedi, kome sam potpisao punomoć za nematerijalnu štetu. Drugome nikom nisam potpisao punomoć. Dakle, to je poruka onima koji idu sada na izbore: nemaš pravo u ime mene i onih koje ja zastupam – logoraše, da pričaš o meni, da li je nas hiljadu, dvije, pet ili deset! I REKOM treba da bude institucija

samo da čuje riječ onih koji su to doživjeli. Na žalost, nas je veoma malo koji pričamo to što smo doživjeli! Najveći je broj onih koji idu i pričaju i govore cifre koje nisu adekvatne onome što se događalo na terenu.

Gospođo Nataša, meni nije ništa bolje u Doboju, a mogu pretpostaviti kako je gospođi Nataši u Beogradu! Kad sam ja prebačen u zatvor, u sobu 8, moj cimer, ja ga nisam prepoznao, mi je sa dva prsta dao znak da mu priđem, i onda mi je rekao ko je, nisam ga prepoznao, toliko je bio deformisan. Ne mogu da shvatim da čovječiji um može tako nešto da napravi sa čovjekom sa kojim je do juče bio. Ja sam kroz grad šetao, moji radnici, kojima sam ja bio rukovodilac, kojima nisam ništa našao učinio, na punktu i od mene okreću glavu kad mi traže lične dokumente. Dakle, od 2. na 3. maj do septembra 1992, Dobojski grad je bio logor, sa plus ovih 12 mjesta zatočenja, koje ćemo mi dok malo ojačamo obilježiti, obilježiti ćemo ta mjesta u kojim smo mi bili zatočeni i maltretirani.

Nakon pada Posavine, formirani su i drugi logori, gdje su bili kao radni vodovi, gdje su “išli na čišćenje”, ustvari, gdje su išli na pljačkanje – jedni su bili za prehranu, jedni su bili za bijelu tehniku, jedni za motorna vozila, itd. Sve to stoji nedorečeno, sve to stoji nerečeno... Ako neko pokuša da kaže ono što nije istina, kao što imamo sada da zbog raznih vidova pomoći, finansijske ili materijalne, sa dva svjedoka dokazuje da je bio žrtva, a on nije bio na liniji niti je bilo šta doživio... to ne treba prihvatiti i samo istinske logoraše treba uzeti da kažu istinu i REKOM treba da bude u tom pravcu. Dakle, podržavam REKOM, kao instituciju, koju i mi logoraši stvaramo, i koji ćemo reći sve što smo vidjeli i što smo mi doživjeli i da ostane istorija, odnosno, zapisano kao istorijski događaj, da se nikom više nikada ne desi.

Nazif Bajrić: Ja sam predstavnik logoraša Visoko. Između ostalog bio sam vojnik Armije BiH u ratu i obišao sam veliki dio Bosne i Hercegovine, a u julu 1995. u deblokadi Sarajeva, odnosno Goražda, imao sam tu nesreću da sam sa svojih pet suboraca bio zarobljen na Treskavici. Odatle su nas kidnapovali na Kalinovik. Gore smo proveli neka tri dana, koja ne bih nikada poželio ni dušmanu svom. Odatle smo kidnapovani u Foču, gdje nismo znali ni gdje smo ni šta smo. Između ostalog, kada nam je došao ručak na zdjelama smo pročitali da je to KP dom Foča. Tu smo bili šest mjeseci. Između ostalog, naši predstavnici, naše vlasti, uvijek daju u isti rang nasilnika i žrtve. Nas, kao žrtve, ja ne vidim nigdje. Žrtva je psihički ubijena. NATO je bombardovao Foču, sva su stakla polupana, mostovi su dignuti. Nas 4-5 odvođe na čišćenje stakla, vrata se dvojica. Po dvojica idemo u samicu i ti iz samice ne izlaze po mjesec-dva dana i kad izađu iz samice ništa oni ne smiju kazati. Ni nama koji smo zajedno tu, a kamoli drugima, šta im se desilo. Između ostalog, sa mnom su bili i Srbi i Hrvati i svi, tako da je ta Armija BiH bila baš ona od 1992. i po popisu, a svi smo zarobljenici bili i svi smo isto prolazili. Razmjenjeni smo 28. januara 1996. po Dejtonu “svi za sve”. Sa mnom je razmijenjena beba od dva mjeseca, koja se rodila u logoru, i razmijenjen je dedo od 77 godina. Razmijenjeno nas je više od stotine i imam za ponudu video-kasetu, koja je zahvaljujući, opet novinarima, snimljena, i to je bilo veoma emotivno, i oni su je nama kao hediju (dar) poklonili – nama petoricu iz Visokog. Mi posjedujemo te kasete na kojima se može vidjeti dosta, Srebrenica, Žepa, Sarajevo...

Između ostalog, zadatak REKOM-a, kako sam ga ja shvatio i kako bi trebao da radi, je da ipak mi imamo svog predstavnika koji će govoriti o nama. Jer onaj tamo političar, zakonodavna vlast, bilo koja vlast, ja koliko vidim u ovom programu ovde su pozvani ali ja ne vidim njih, a mi smo ovdje. Eh, i oni nas predstavljaju. I ne može tako. Ja sam malo kroz huju (bijes), kao vojnik Armije BiH i zlostavljeni cijelo vrijeme, uputio amandman svom udruženju Ze-Do kantona u promjeni zakona za boračka pitanja. I u tom amandmanu nas nigdje nema. A nijedan rat na svijetu nije mogao biti bez odlikovanih, nijedan rat na svijetu nije se mogao voditi bez žrtava, nijedan rat nije se mogao voditi bez ranjenih, bez poginulih i bez žrtava. Mi u ovom slučaju nismo ni blizu ravnopravnosti, mi smo pod nogama svima, jer nas kao žrtava nema nigdje – ni u zakonu, ni u pravilu, ni u čemu, a oni svi imaju negdje nešto. I mnogi se udaraju u prsa i raspravljaju o nama, da li u onoj emisiji *Pošteno*, da li u bilo kojoj emisiji koje prave neprikladno, a na račun nas. A nas po pravilu nema nigdje.

Ja sam u tom amandmanu zaista naveo, u vezi izmjene navedenog zakona o torturama civilnih žrtava rata, da se doda: ratni vojni zarobljenik, zahtijevam da se izvrši po zakonu. I između ostalog, zakon o zaštiti ratnih vojnih zarobljenika, žrtava torture i civilnih žrtava rata. Jer žrtva je i ona beba od dva mjeseca što je razmijenjena zajedno sa mnom, eno vam je na kaseti – mogu pokazati, a žrtva je i onaj dedo od 80 godina, a i ja sam isto kao vojnik. Zajedno je to sve i ne bih razdvajao. I REKOM bi trebao da nas nekako na površinu da stavi žrtve. Ja bih dao zadaću i sam sebi i svima da nekako na površinu njih stavimo, jer ubijen je taj narod. Ja imam svojih pet kolega. Ja sam nekidan bio kod jednog. On je osjedio u toku tih šest mjeseci. On živi od 37 konvertibilnih maraka, bori se za egzistenciju, jer demobilisani invalid ništa nema, a u zakonu ga nema da bi nešto ostvario. On je “ubijen”, ne priča. Ne pričam ni ja nikako, ali vjerujte da ga ne mogu naći da može nekako progovoriti, jer je to ubijeno psihički.

I naši predstavnici moraju biti otvoreni, konkretni i tačni i to je tako, da nekako izađemo na površinu svi – i oni odlikovani i ranjeni i poginuli i zarobljeni, jer nijedan rat na svijetu nije mogao proći bez toga. A nas kao zarobljenih, odnosno kao žrtava, nema nigdje. Samo evo ovako udruženja, kao građani, kao pčelari, kao ribolovci, kao lovci... Čemu to? Toliko, hvala.

Borka Rudić: Hvala lijepo. Ko se dalje javlja? Izvolite. Dakle da malo govorimo o vašim potrebama. Šta je to što vi mislite da trebate podijeliti s nama iz vašeg iskustva, čime ste nezadovoljni. Evo čuli smo ovdje, nekoliko puta je ponovljeno da je jako važno da vas žrtve predstavljate vi sami. Dakle, da nema posrednika, da nema političara, da nema onih koji trguju u političke svrhe vašom tragedijom.

Ramiz Mačković: Ja sam Ramiz Mačković iz Maglaja, predsjednik Udruženja logoraša u Maglaju. Imamo na evidenciji 1.230 logoraša – zarobljenika. Oni još nisu svi registrovani. Ja se radujem ovoj komisiji REKOM i od nje očekujem da ćemo registrovati sve slučajeve, sve patnje, svu istinu logoraša i samo ću dati jedan kraći presjek. Mislim da ovo nije baš mjesto da sav svoj jad iznosimo. O tome će biti više govora tokom rada ove komisije, bar se nadam.

Borka Rudić: Možete i sad govoriti.

Ramiz Mačković: Samo ću kratko reći. Ja sam prosvjetni radnik i u ofanzivi na selo, u kojem sam rođen i u kojem sam radio, zarobili su me moji učenici. I to ovakvim riječima: “Narode, ovo je moj nastavnik. Ako me je loše učio, vi ćete loše proći. Ali on je mene dobro učio i vama neće hvaliti dlaka s glave.” Pa i nije dlaka, ali mnogima je otišla glava. Odmah tu u napadu, osam ljudi je poginulo i nikad još niko nije odgovarao za to. A držim da se za svaku smrt mora odgovarati, za svakog čovjeka koji je poginuo. Mi smo se dali na “putovanje” poslije zarobljenštva. Prvo smo odvedeni u osnovnu školu Fra Grga Martić, a to je u Berkovićima kod Maglaja, odnosno to je žepačka opština. Ja sam nabrojao u toj fiskalnoj sali 530 zarobljenih. Za sedam dana odvedeni smo put Kamenice, Teslića, Prnjavora, Banje Luke, Jajca, Mrkonjić Grada, Bosanskog Petrovca, Bosanskog Grahova, onda smo zanoćili u rudniku treseta u Ždralovcu i nastavili sutradan put Livna, Tomislavgrada, Gruda i vratili se u Ljubuški jer nam nisu mogli naći smještaj. Deset autobusa je vozilo 426 ljudi iz trougla Zavidovići-Žepče-Maglaj sa tog prostora. Stigli smo, ustvari, do Vitine u hangar u vinogradu i tu proveli 2,5 mjeseca sa odlaskom na radilišta iznad Mostarskog blata po onim planinama koje se zovu Gola brda. Ubrzo je 100 ljudi odvedeno u Donji Vakuf. Bio sam nekakav predstavnik logoraša u toj grupi od 426 ljudi, pravio sam spiskove za rad i sam sam išao na radilišta. Gledao sam kako ljudi ginu na liniji, naše logoraše. I za to nije niko odgovarao, osim jedne grupe u Bijelom polju gdje sam ja svjedok na Sudu BiH.

Dakle, ja želim da se utvrdi ovo činjenično stanje i da se pokrene odgovornost. Kao predsjednik logoraša u Maglaju moram iznijeti ovu činjenicu: da je iz sela Jablanica 16 ljudi odvedeno, ne zna se ko ih je odveo, a niko još nije odgovarao za te nestale ljude. Mi smo ogoljeni kao logoraši, mi smo najveća bijeda u svojim sredinama. Maloprije je kolega rekao – nema zakona. Mi jednostavno ne možemo ni da registrujemo sve ljude, nemamo sredstava, bijedni smo sa sredstvima. Osim toga, Maglaj je bio devet mjeseci u okruženju i ne prihvataju nas baš ni naši u Maglaju. Stalno govore: “I mi smo logoraši, i mi smo devet mjeseci bili u okruženju.” A mislim da to nije baš prava činjenica. Mi smo ogoljeni, mi nemamo ni naknade za ono što smo prepatili, nemamo ni naknade za nestale stvari, za porušene kuće. Dakle, mi smo na repu zbijanja. Sve ove druge kategorije su uspjele, imaju prioritete, a mi nemamo nikakvih prioriteta. Ni kod liječenja. Dobro, djelimično sad u našem kantonu imamo popust kod liječenja, ali nemamo rehabilitaciju, nemamo nešto drugo. Eto izvinite, malo sam možda na prekide govorio, ali to očekujem od te komisije – ovo što sam nabrojao da će to biti urađeno. Hvala.

Borka Rudić: Hvala Vam lijepo. Gospodine gore i Vi ste se onda javili.

Sulejman Ejubović: Ja selamim i pozdravljam sve prisutne. Sviju nas je zla sudbina ovdje dovela. Ja sam predsjednik Udruženja logoraša iz Žepča. Nisam se dogovarao, ali eto matematika nam je ista, kao kod prethodnika, gospodina Mačkovića. Za Žepačku grupu oni su samo taksativno nabrojani i dvojica su nastradali u saobraćajnoj nesreći. A više niko nije procesuiran od onih koji su 24. juna zatvorili 6.500 ljudi u logor. U Žepču je bilo tada oko 6.500 ljud, od kojih su 426 protjerali u Hercegovinu, što je prethodnik ispričao i, ovo što je gospodin iz Srebrenice rekao, 33 logoraša su poginula. Ako treba,

evo sad ćemo dostaviti imena. Za vrijeme logorovanja u Žepču, 33 čovjeka su platila životom. A niko za to još nije odgovorao. Svijet se vratio u Žepče i uslovno rečeno “dosta se solidno” živi, a indikator toga su i ove firme mješovitog sastava zaposlenika. Ekonomski interes povezuje ljude. A ovo sam htio pitati.

Ovo sam htio pitati: može li REKOM išta uraditi, imam jedan slučaj koji mi je dobro poznat, jedan logoraš je registrovan kod delegacije Međunarodnog komiteta Crvenog križa i poslije toga je ubijen. Jedna od aktivnih sudionica cijelog tog slučaja, kasnije je pitala predstavnik Međunarodnog komiteta na jednom savjetovanju na moru, kako je to moguće? Od predstavnika Međunarodnog komiteta nikakav odgovor nije dobila.

I ovdje za Žepačku grupu još je interesantno, bar u kuloarima po Žepču se priča, da se vrši opstrukcija po pitanju utvrđivanja nalaza DNK – analize za devet mrtvih iz zgrade na željezničkoj stanici. Devetoro ubijenih koji su nađeni i u Tuzli su na Institutu. Evo ima 3-4 godine kako su otpremljeni u Tuzlu i još nema potvrde DNK analize, a nema ko drugi osim njih. Eto ja toliko i pozdravljam ovu inicijativu, imam nade jer je to i na međunacionalnom i na međudržavnom nivou.

Borka Rudić: Hvala. Izvolite, gospodine.

Bekir Menzilović: Selamim i pozdravljam cijenjeni skup. Ja sam živim u Kaknju, a inače sam iz Višegrada. Pa me ponukala sva ova priča oko toga svega šta se dešavalo, jer cijenim da je Višegrad malo više stradao od ostalih, ali svud je bilo stradanja. Prvo, da upitam ovaj cijenjeni skup može li komisija išta da učini da bi logoraši ušli u zakon, da bi nas negdje bilo ili je to samo puko sabiranje cifara i ljudi, imena i prezimena?

Borka Rudić: Hoćete sad odmah odgovor ili kasnije kad se Nataša bude javila?

Bekir Menzilović: Pa može eto.

Nataša Kandić: Pa to je jako teško pitanje. Ono što se meni čini realnim, ukoliko postignemo da se logoraši organizuju, da to bude jedan jak zajednički zahtev, a očito je da je to zajednički interes svih logoraša, onda to daje i legitimitet i snagu i kredibilitet tom jednom zahtevu. Svuda, gde god smo bili, slušali logoraše, sad poslednji put i u Dubrovniku, to se uvek ponavlja – da su logoraši na margini zakona.

Bekir Menzilović: Nema nas uopšte u zakonu. Uopšte nas nema.

Nataša Kandić: Na margini pravnog sistema.

Bekir Menzilović: Ja sam bio u pet logora zatvoren. Godinu i po sam proveo. Bio sam i šest mjeseci u vojsci. Ali nema me nigdje u zakonu. Baš nigdje. Ni na 150 konvertibilnih maraka nisam imao pravo. Dalje, želio bih da pozdravim gospođu Kandić zbog njene velike hrabrosti, jer ipak ona živi i radi u drugom okruženju nego što smo mi ovdje, i gospođu Rudić, zbog njenih izvještaja sa ratišta. I sad se sjećam svega toga. Ne znam šta da kažem.

Živim 17 godina u Kaknju. Bio sam u pet logora: Višegrad, Pale, Lukavica, Kula i Kiseljak. Imao sam takvu sreću da sam preživio, koliko sam "dobar" to ne znam. U Višegrad nas je odveo Milan Lukić, moju ekipu. I za gospođu Kandić jedan detalj, koji ona možda ne zna. Kad je to bilo, 26. maja 1992., došao je Crveni krst iz Užica, tada Titovog Užica, autoprevoznik je bio Raketa Titovo Užice. Ispred autobusa Rakete je bilo parkirano sanitetsko vozilo Crvenog krsta iz Titovog Užica i tad je trebalo da idu žene, djeca i svi, ko god je htio da se skloni od belaja mogao je, navodno, da ide u Skoplje. I tad je došao taj, svi ga znamo, Milan Lukić i sa mnom je pričao jer smo komšije. Pričali smo dva sata o svemu i svačemu. I kad je trebalo da se ulazi u autobuse, on je došao i rekao: "Žene i djeca u prve, a muškarci u zadnji autobus". Tada sam vidio da je gotovo, nema se više šta pričati. Znači, tada je regularna država Srbija, ili Republika Srbija poslala svoje autobuse i svoj Crveni krst. Tad je bilo najmanje 500 duša u sportskom centru kod Brankovića kafane u Višegradu, odakle su trebali da krenu ti konvoji. I sa tog zadnjeg autobusa je skinuto 17 ljudi i pobijeno, a svi su ostali vraćeni u Višegrad. A nas šestorica smo skinuti sa autobusa i zatvoreni u policijsku stanicu. Sad se ne može dokazati da je nešto ovo, nešto ono, a imaju sve činjenice. Mi smo došli u tu policijsku upravu i Milan Lukić je došao i jedan mesar, da ga ne bih sad pominjao jer svašta može koštati. Fino mi je prišao i po imenu me zovnuo: "Hajde izađi, ovdje ti je bolje." Ja nisam znao šta će se desiti tamo nekih 7-8 kilometara prema Užicu, gore u Dragomilju. Ja nisam bio svjedok, ali pričaju da su tu ubili 17 ljudi. Znači o tome o čemu se priča, ne bih pričao. Pričao bih samo ono što znam, što sam ja proveo za tih godinu i po. Ali to bi bilo jedno petnaest dana.

Evo u kratkim crtama. Znači, došao sam u zatvor u policijsku stanicu u Višegradu, gdje je bilo još 20-tak ljudi. Samo što smo ušli, Milan Lukić viče: "Ćevo, pjesma." Ustaje čovjek, jedan koji je prodavao novine na trafici, reda nas u hor i kreće pjesma: "Đurišiću, mlad majore, komandante Crne Gore, Crne Gore i Sandžaka, gdje propade petokraka." I Milan Lukić samo ponavlja: "Ćevo, pjesma, ostav. Ćevo, pjesma, ostav." Hajde, odatle nas prebace gore u kasarnu Uzamnicu. Tu smo bili nekih 17 dana. Dolazi, baš što reče ovaj moj prethodnik, profesor Stanojević iz Dragiša: "Djeco, ja sam taj i taj. Znae me svi." Normalno da znamo. "Idete vas šestorica u razmjenu." Pročita nas šestoricu, a iza nas šestorice je ostalo 20 ljudi u istom tom hangaru, od kojih se nikad niko nije javio. Znači, 20 ljudi. Nas je šest izašlo, 20 je ostalo u kasarni Uzamnici u Višegradu.

I nas je šest krenulo. Sad, šta me je najviše zabolilo. Pratio me je moj školski kolega s kim sam išao zajedno u školu, koji je sada aktivni policajac u Višegradu. Imenom i prezimenom, Goran Nedić. Meni on ne zna kao ime i kaže: "Crni, sagni glavu." Vezali su nam, normalno, ruke paljenom žicom na leđa i transportovali. Trebali smo ići kao u Sarajevo, eto Murat Šabanović je kao uhvatio neke u Sarajevu pa traži nas šestoricu. Mada ja sa Muratom nisam nikad ni kafe popio, ali eto. Neko je odredio imena i prezimena. I moja je sreća da sam određen tad. Došli smo na raskršnicu između Sokoca i Han Pijeska. Žene su neke na putu izašle. Tu smo prošli i došli smo u Sokolac. Pokvario se, navodno, kombi od Šumarstva koji je nas transportovao. Istjera nas šestoricu kao siročad ispred one policijske stanice. Ko je god naišao, pljunuo je, jebao mater i udario kamenom ili nečim. Smiju se ovi, smije se i ovaj moj kolega. Njemu je smiješno. A

vjerovali ili ne vjerovali, nikada me niko nije pitao za godinu i po dana kako se zovem. Nikad. A ne da kaže: “Što si ti tu?” Jedino kad radiš nešto, da li u kasari, da li negdje – bilo gdje kad si na poslu, dođe udari te nogom u leđa, u guzicu, u glavu, gdje stigne i kaže: “Što si?”, kaže, i “Koliko si?” Razumiješ? Nikad nigdje nisam bio saslušan. Uopšte nema dokumenta da sam ja bio u zatvoru. Izuzev što ja imam. Ja sam razmjenjen jednom regularno i drugi put regularno. Ali nisam nikad dobio od Međunarodnog komiteta Crvenog krsta...

Nataša Kandić: Onaj broj.

Bekir Menzilović: Nisam nikad dobio međunarodni certifikat. A prvi put me razmjenio s Kule UNPROFOR i naša državna komisija u kojoj je tad bio Filip Vuković. Imam njegov papir koji je potpisao. Drugi put su me razmjenili ovdje pod Crvenom stijenom u Kiseljaku. Isto bio UNPROFOR, bilo sve regularno, ali nigdje nisam dobio taj papir. Mada, eto i on više ne važi, koliko vidim. Jedino što sam mogao iskoristiti u ratu, mogao sam ići vani, ali nisam htio, htio sam vidjeti šta će biti ovdje i evo dočekao sam šta sam dočekao. Ne znam, ja sam toliko otprilike imao. Šta ja znam, odgovorili ste i niste odgovorili. Šta i kako dalje, vidjećemo. Uglavnom, najbitnije bi bilo, svi se slažu – bar ovi koji su bili u logoru, da uđemo negdje u zakon, da nas ima, da smo ljudi kao i ostali. Toliko i prijatno.

Borka Rudić: Hvala lijepo. Javio se Samir Pojskić, pa ćete onda Vi.

Samir Pojskić: Ja sam iz kantonalnog saveza logoraša. Neću ovdje pričati o odnosu domaćih institucija i zakonodavstva prema našoj populaciji. Sama činjenica da od osam pozvanih predsjednika općina sa našeg kantona i predstavnika kantonalnog ministarstva, sa zadovoljstvom i sa puno uvažavanja pozdravljam gospodina iz Kaknja koji je došao, koji nisu došli pokazuje kakav je odnos prema nama. Ali, pravi razlog mog izlaska je nekoliko mojih razmišljanja, koje želim da podijelim sa vama, i kao razmišljanje a i kao sugestiju Koaliciji REKOM-a. Jedan od osnovnih zadataka ove koalicije je iznošenje činjenica o ratnim zločinima i ja ga pozdravljam. Međutim, ono što mene, kao bivšeg logoraša boli i sa čime se ja neslažem i imam svoje mišljenje, je kontinuirani pritisak na javnost u Bosni i Hercegovini i od strane različitih međunarodnih institucija i domaćih zvaničnika u kontekstu zagovaranja teze da su svi zločini isti. To je konstatacija sa kojom se ja lično ne slažem i evo pokušaću obrazložiti i iznijeti svoj stav, pa bih volio da, ukoliko me ubjedite da nisam u pravu, promjenim svoje mišljenje.

Formalno gledajući, ova konstatacija je u redu i ona zadovoljava dio populacije. Međutim, ako uđemo u suštinu ove tematike, onda možemo doći do određenih spoznaja, saznanja koja su obeshrabrujuća. O čemu hoću da vam kažem? Neću govoriti o prostoru i teritoriji bivše Jugoslavije, znači baziraću se samo na teritoriju Bosne i Hercegovine, a svaka od država bivše Jugoslavije u ovom kontekstu ima svoje specifičnosti. Zločin nad Bošnjacima je rezultat zvanične politike stvaranja i Velike Srbije i Velike Hrvatske. Zločini koji su se dešavali na teritoriji pod kontrolom Armije BiH, nažalost bilo je i takvih, nisu bili rezultat zvanične politike. Oni su se dešavali iz straha da se na određenoj teritoriji ne bi desio zločin koji se dešavao na teritorijama pod kontrolom Vojske

Republike Srpske, odnosno jedinica HVO-a. U tom kontekstu, predlažem i smatram da bi REKOM u svom radu trebao, u rezultatima rada, prezentiranim rezultatima nakon nekoliko godina istraživanja, trebao uvažiti i stavove suda u Nirnbergu koji se u jednom dijelu svoje presude jasno opredijelio prema Nationalsocijalističkoj partiji Njemačke, SS-u, Hitlerjugendu, dijelovima Abvera, gdje je u dijelu presude jasno i decidno rekao: “Te organizacije su zločinačke organizacije.”

Zašto smatram ovo veoma bitnim? Ako stavimo REKOM u konstalaciju vremena nakon Drugog svjetskog rata sa svim ovim istim zadacima i uzmemo ciljanu populaciju Nirnberga, Drezdena, Hamburga, Hirošime, Nagasakija (ovi su gradovi u Njemačkoj bombardovani od strane savezničkih snaga, a na dva posljednja grada u Japanu je bačena atomska bomba) kakav bi bio rezultat tog istraživanja? Bio bi poražavajući za savezničke snage, jer bi bili označeni kao zločinci. A desio se zločin. Da ne bi došli u situaciju da za 20 godina moj sin, odnosno vaša djeca, budu u situaciji da preživljavaju ono što smo, nažalost, svi mi zajedno prošli ovdje na području Bosne i Hercegovine, gdje smo to u najvećem obimu osjetili, a i na prostoru i Hrvatske i Kosova, svako ima svoj specifikum – u svom istraživačkom radu, u ciljevima koje je postavio pred sebe REKOM bi trebao da uvaži ovu činjenicu da zvanično, javno i decidno, što nažalost dosad niti u javnosti niti sud u Haagu to nije uradio i mislim da je to najveća greška suda u Hagu i zato nam se dešavaju ovakve scene koje smo u prilici da pratimo sad putem televizijskih ekrana kada se prate suđenja određenim zločincima za ratna djela – smatram vrlo bitnim uvažavanje ove činjenice i jasnu i decidnu osudu zvaničnih politika koje su konkretno u Bosni i Hercegovini vođene i od strane Istoka i od strane Zapada. Hvala.

Borka Rudić: Hvala Samiru. Vi ste se javili. Izvolite.

Rifet Aličić: Ja vas sve pozdravljam. Dolazim iz Zavidovića. Nema čovjeka kojega ja mrzim na ovom svijetu jer sam sa svakim radio, i uživao, i patio, i svašta. Ja sam u prolazu kod Hidrogradnje uhapšen u Splitu, po izvršenju zadatka 1993. godine. Da napomenem kolegu koji je u Jablanici bio. Tu mu je bio Mahnić, komadant glavni. On je mene nadzorio i tako obilazio. Nema posla kojeg nisam radio. Bio sam u logoru u Tomislavgradu, Šujica, gdje su časne sestre bile, pa u školi u Šujici. Ja sam obnavljao škole i hale što su Srbi rušili, relej, natjerali su me u 11. mjesecu u potoku da se kupam – kako je to ledeno. Onda, novac su mi oteli i sve što sam imao. Htjeli su me streljati... Ja sam prišao dok četvorica dođu i tako ih zamolio i onda su me u kamionu, u hladnjači, vozali okolo u Hercegovini i svakud. Otprilike ja znam noću kuda idem. Ja sam se stjerao (smršao) na 45 kilograma. A imao sam gazdu Ivu iz Splita, on se zauzeo kada je vidio..., to je bila strahota. Fratar iz Šujice nas je izbavio uoči Božića, tako da sam bio pet mjeseci i 20 dana. Uoči njihova Božića, prije na dva dana, 24. decembra. Kaže: “Vi niste krivi, vi ste kao ovce.” Tako, bacili nas u Savudriju, u Umag, tu smo isto provocirani, bili u kontejnerima, a da ne kažem za poslove. Bio poljoprivrednik, obnovio sela, krovove, one hale što su porušene, sve živo, kome god je šta trebalo. Što je onaj rekao, ovdje pet, ovdje 10 i opet te udaraju. A ja sve znam kada sam hodao po autobuskoj, 113. drniška ondje ide.

Prosljeđen sam ambasadi u Zagrebu, pa sam zamolio jednu žensku da nas upiše. Tu si mjesec-dva. Ja sam i granate tovario, ne znam ja kud idu i šta. Po seoskim kućama u Duvnu radio. Pa čistio štale, muzao krave, zagrađivao, pa te opet udara palicama, kundacima. “Turčin”, provocira te. Rekoh: “Pa nisam ja Turčin, Turci su tamo.” Onda ne smiješ, ako odgovoriš onda si nabelajio (nastradao) i tako. Kroz jednu kuću milicionera prošlo je 50.000 ljudi u Splitu. To je nakraj Splita. Ima u mene upisan šifrovan broj šifrovan. I baci me za Dansku – nas 13 samo, ja ne znam sa ostalima šta je bilo. I na oporavak. Tamo sam bio osam mjeseci. Ja sam samo govorio: “Za Bosnu, za Bosnu, za Bosnu.” U Splitu su me ulovili, pa u Prvu splitsku Stanicu, pa u Solin tri, tako da su me i tamo učili. Bio je čovjek iz Ribnice, milicioner. On kaže: “Ja tebe poznajem”. Neki Spasojević. Hoću ja, da izvinete, u WC. On jedva pusti. Međutim, u mene su organi bili slabi, bubrezi, ja sam u zepama po snijegu hodao i čistio po selu. Onda znam kad je na Vareš išao autobus, pun renger vozi za sanitarnu, novac, Nijemac vozi. To su oni sve opljačkali. Ja sam ga istovario, tovario, ja čovjeku (ne znam njemački) pokazao gdje je UNHCR i on je otišao tamo. Hajde ponovo, nema stvari. On se buni.

U Danskoj sam bio osam mjeseci, tako da mi je na um palo, to je Tuđmanovo maslo, hajde pokojna mu zemlja bila, i njemu sam radio bolnicu na Dubravama gdje je i umro, tako svagdje. I bio sam osam mjeseci i tražio sam u Kopenhagenu, ima i intervju sa nama četvoricom, da me vrata nazad. I dobio sam od Alberta Revića da ja ne ratujem uopšte, ali gdje mi je kuća i posjed da oni vide da ne ratujem protiv Hrvata nego do mene su Srbi. Međutim, ja sam uspio avionom, oni su platili kartu, da me vrata. Došao sam 24. avgusta 1994. godine. I tako su me prebacili u Zavidoviće. Sad su dole belaji (nrevolje) i u Zavidovićima. Morao sam neki nadimak pamtiti i čovjek me pusti; “Hajde sretno” i tako. Ja ne krivim nikoga, nego mene su uhvatili neki Tomo i Momo, to su agenti, šta ja znam. A toliko sam izmučen, da sam ocjenjen ovdje u Zenici kao 60 posto invalid. Imam ispisano sve u detalje. I ova se vojska napije, to je divljanje, to nije u redu. Ja bih rekao i svojoj vojsci i bilo kome: “Pa nije to uljudno, ljudi moji.” Ovako sam malo i rastresen, ne malo, nego puno, nisam nizašta danas, svako mi je obećavao da ću školovati djecu besplatno, ja nemam čim ni sahraniti i eto tako. A imam ja sve ispisano ako bude trebalo, ja ću to sve dati... A znam ja tamo sve i komandire, Hrvate, i sve ko me je opljačkao, sve. Izvinite vi, ja nikoga ne mrzim. Hvala vam svima.

Borka Rudić: Hvala što ste se javili. Ko se još javlja? Izvolite Vi, pa ćete onda Vi dobiti mogućnost.

Sabiha Husić: Ja sam Sabiha Husić i, prije svega, želim reći da podržavam Inicijativu za osnivanje REKOM –a, aktivnosti koje su do sada uređene, kao i one što će biti urađene. U Zenicu sam došla 1993. Volim Zenicu i osjećam se Zeničankom, iako sam te '93. godine bila u Vitezu, zatim studirala u Sarajevu, vratila se iz Pljevalja u Vitez, i na žalost bila razočarana kada sam vidjela šta se tamo dešava. Sudbina je bila takva da utočište i spas, ja i moja porodica, ali i mnogi Vitežani nađemo u Zenici, koja je u tom periodu otvorila i vrata i prozore, i ruke, i srce i dušu, da prihvati one kojima je pomoć bila potrebna i da ih zaštiti. Pričati o ovoj temi nije nimalo lahko. Emocije postaju žive i mi ponovo svi danas proživljavamo tu svoju prošlost na jedan određen način.

Ono što bih željela jeste da postavim pitanje predstavnicima REKOM-a, a to je: da li će se REKOM baviti samo pitanjem žrtava koj su evidentirane u logorima ili će se baviti i pitanjima žrtava koje su preživjele torturu, traumu, a pri tome nisu evidentirane u logorima? Kada o ovome govorim mislim na mnogobrojne žene, koje su preživjele ratnu traumu silovanja u kućnim pritvorima, bilo da su odvođene ili maltretirane u tim pritvorima. Nerado govorim o svojim teškim iskustvima iz više razloga, jer stalno sam u kontaktu sa njima i u prilici da ih slušam od drugih. Neke žene se boje osude okruženja u kojem žive, a druge da će izgubiti status koji sada imaju. Vi znate da su neke od njih ostvarile status civilnih žrtava rata, te da imaju mjesečnu nadoknadu, ali svakodnevno primaju razne prijetnje: ako ne svjedočiš, ako ne daš izjavu za ove medije, ako ne dođeš na prezentaciju tih i tih donatora..., mi ćemo tražiti da vam se poništi rješenje?! Vjerujte mi, te žene su ponovo u teškoj situaciji i sve je to retraumatizirajuće za njih. Zbog toga govorim iz potrebe, kao građanka Sabiha, ali i u ime mnogih tih žena, jer se Medica Zenica od '93. godine bavi ovim pitanjem da pomogne tim ženama, da ih ohrabri da progovore.

Bilo bi dobro da ih Koalicija za REKOM uključi u svoj program, ali i one muškarce koji još uvijek nisu smogli hrabrosti da progovore, ili nisu evidentirani. Ja sam danas, tako, na određen način ponosna što sam ovdje, što sam čula sve te priče svojih kolega sa ovog skupa, i bez obzira koliko je emotivno teško, mislim da sve ovo nosi jednu snagu koja upravo može doprinijeti procesu pomirenja. Jako mi je drago da je REKOM stavio fokus na žrtve, da žrtve pričaju, govore, da to dovodi do samog procesa izlječenja i do pomirenja. Hvala vam.

Nataša Kandić: Sad me je Sabiha podsetila na suđenje Škorpionima u Beogradu, ako se sećate one video kasete. Onda je bila jedna žena iz Sarajeva, koju sam ja zvala da dođe da svedoči, i na kraju, poslije dugog razgovora, ona je rekla da prima tu socijalnu nadoknadu i da je komisija našla da nije mentalno sposobna da se brine o sebi ili da obavlja neki posao. Ona kaže: ako bi došla da svedoči, ona bi izgubila to primanje, što znači ako bi svedočila ona ima tu kontrolu nad svojim mentalnim životom, i od čega bi posle mogla da živi!? To je taj najstrašniji zaključak koji se nameće kada se nešto takvo kaže, to je da je ponekad i ta pravda, ta spremnost žrtava da pomognu da dođe do pravde, ograničena nečim što je užasno ponižavajuće! Ako izađe da svedoči izgubiće primanja i neće imati od čega da živi! To je toliko strašno poniženje koje društvo i država raznim pravilima pripremi i napravi žrtvama, tako da je teško pronaći mehanizam i način kako sve to otkloniti. Neko je danas rekao koliko ima bede u kojoj danas žive žrtve, i to je takođe nešto što prati veliki broj žrtava, što mora da izađe i postane jedno pitanje koje će da bude od zajedničkog interesa za sve u regiji.

Htela sam Sabihi da kažem da smo mi ta Koalicija za REKOM – mi zagovaramo da se formira ta Regionalna komisija i upravo mi ćemo poslijepodne da pređemo na tu temu: šta je REKOM, kakva ta Komisija treba da bude, šta treba da bude u njenom mandatu? Ono što smo do sada čuli svi se slažu da silovanje mora biti u nadležnosti REKOM-a, ali na jedan specifičan način, bez izlaganja žrtava silovanja javnoj radoznalosti zato što smo mi zaista jedna neprimerena kultura kada su u pitanju žene. I to pitanje osude svoje sredine, to je nešto strašno, to je kao jedna nova osuda i to se često događa. Vi svi znate

za Foču i za silovanja u Foči, i šta se, zapravo, događalo: upravo zbog toga što su žrtve razgovarale sa brojnim novinarima, jer su smatrale da je to važno da se zaustave dalja silovanja, te žene su poslije prošle jedan pakao, zlostavljanje, zato što su svuda viđene kao žene koje su silovali četnici. Teško je objasniti kako to funkcioniše naš mozak da žrtvu u jednom trenutku ponovno možemo da izvrnemo jednom strašnom pritisku, jednom mentalnom nasilju, da dođemo do toga da one koje su žrtve ponovo osuđujemo. Upravo ove debate imaju za cilj da dođemo do jednog zajedničkog stava o tome kako zapravo treba uključiti ta seksualna zlostavljanja u mandat REKOM-a, na koji način, kakva psihološka podrška treba da postoji i da prati to, da li su to zatvorene sednice, na koji način javnost može da stekne sliku o tom jednom zlostavljanju koje je gotovo nemoguće ispričati na način kako se stvarno događao... Poniženja su najstrašnija, u to ne može niko da sumnja, to je užasno. Ali, žrtve silovanje ne mogu nikada da ispričaju šta se to događalo, to poniženje koje prati taj fizički akt nasilja, gotovo da nema pravih reči da se to opiše. Zato ta komisija i u ovoj debatu mora da nađe prava rešenja, koja će da pomognu da se to pitanje iznese javno, ali bez izlaganja javnoj radoznalosti svih tih žena, devojaka...

Svi znate da postoji jako puno podataka o toj rođenoj deci, ali ima jako malo društvenog, socijalnog, psihološkog bavljenja time. Možda je REKOM prilika da se o tome govori na jedan činjenični, dokumentovan način, ali opet sa čuvanjem tog integriteta i dece i njihovih majki. To su veoma ozbiljne i veoma opasne stvari sa kojima treba biti jako pažljiv. Hvala Sabiha na ovome, sada i vi i mi treba da učestvujemo u tome da se gradi mandat REKOM-a. Ne postoji ništa što je već gotov mandat, ovo je inicijativa koja ide odozdo i treba da u decembru ove godine imamo izgrađen model. Ponovo će to sve biti prezentovano. Moramo svi imati jedan pristup velike ozbiljnosti, da se ne napravi nešto što može imati veliku štetu.

Borka Rudić: Hvala Nataša. Vi ste sada, javili ste se za riječ, pa onda gospodin.

Sead Drljo: Pozdravljam vas sve, ja sam predsjednik Društva socijalnih radnika u Zenici. Prvo da kažem, ja nisam bio logoraš, u Zenici sam živio čitav rat. Preuzimajući mišljenje da je cijela Bosna bila jedan logor, to znači da su svi bilo logoraši. Logoraši, ljudi koji su propatili sve ove fizičke i psihičke patnje zaslužuju dužnu pažnju našeg društva. Činjenica je da to nije tako! Iz iskustva profesionalnog rada u okviru Centra socijalne zaštite, ne samo ja, već i druge kolege, socijalni radnici iz centara na području Ze-Do kantona, svjedoče mnoge iskaze i tužne priče ljudi koji su propatili. Na žalost, mi nismo toliko godina nakon rata utvrdili ni smjernice za utvrđivanje tih činjenica. Zato ja u svoje ime i u ime Društva socijalnih radnika pozdravljam potrebu da se formira REKOM uz napomenu da to bude strogo, jasno i precizno formirano tijelo koje će biti neovisno od bilo kojeg ličnog uticaja, da u njemu rade i odlučuju ljudi koji su, prevashodno, prošli ove patnje, jer su oni najmeritorniji da svjedoče te oblike zlostavljanja. Drugo, dobro bi bilo da se utvrde model i način finansiranja ovog tijela. Svjedoci smo da je od rata na ovamo formirano raznih oblika organizacija koje, na žalost, nisu pokazale svoje rezultate. Posljednja šokantna informacija je za Informaciono-dokumentacioni centar. Mislim da statutarnim, preciznim pravilima ovog tijela treba definirati da se takve pojave ne mogu desiti. Također, mislim da treba dati podršku svim udruženjima na području općina, da

oni naprave tu listu ljudi, jer oni najbolje znaju ko je bio u logoru, kad je bio, koliko je bio..., da se stvarno napravi baza podataka, jer je apsurd da nakon toliko godina to nemamo, a sigurno je na području našeg kantona, da ne govorim šire, izdano puno sredstava i od međunarodne zajednice da se to nešto uradi. Dakle, ta baza podataka bi trebala biti vrlo brzo i kvalitetno urađena. I na kraju bih želio da predložim iz ovih teza da REKOM djeluje na području cijele bivše Jugoslavije, s obzirom da je Haški tribunal formiran za područje čitave bivše Jugoslavije, tu treba uključiti i Sloveniju i Makedoniju, jer je bilo puno ljudi, ako hoćete, iz Zenice koji su kroz Hrvatsku, čak i kao logoraši, do Slovenije došli. U tom smislu, želim puno uspjeha REKOM-u.

Zlatko Prkić: Ja dolazim iz Vareša, iz Udruženja logoraša. Počeo bih sa jednom rečenicom: ja nikada nisam bio političar ni javni radnik. Ne bih replicirao nikome već bih rekao da ni jedna suza nije vrijedna ničijih ideala, jer ako je ijedna suza pala tu nema ideala. Ako uzmemo da stradalnike rata – logoraše, žrtve silovanja, sve poginule, ranjene, nestale..., nije nijedno zakonodavstvo na prostorima bivše Jugoslavije riješilo, kako ćemo se mi nadati da će se na prostorima BiH riješiti gdje su tri naroda i ostali? Jedina je šansa REKOM! Jel' se sve na prostorima bivše Jugoslavije prepisuje od ustava do statuta, pravilnika do zakona. Imamo šansu jedino ako se kroz REKOM, kroz zajednički rad ove komisije napravi nešto gdje će se sve žrtve rata, kao stvarni stradalnici rata, moći na jedinstven način riješiti. Jer kako objasniti: žena koja je silovana i nakon petnaest godina ne može da dokaže da je silovana, a čitavo selo to zna, čitav grad zna, svi znaju! Kad tražite dokumente od policije ništa ne možete dobiti, a taj je čovjek još pet silovanja napravio i čak je napredovao! E, onda se moramo upitati šta smo to mi sami za ovih petnaest, osamnaest godina učinili? Pa kako će jedna žena da govori da je silovana kad je bila na ispitivanju, kad je davala izjavu, a kad je izašla u hodnik da sjedne, u sali gdje je davala izjavu su se počeli smijati!? Nije ostvarila nikakva primanja!? Mi smo svi logoraši bez obzira gdje smo bili, u srpskom logoru, u bošnjačkom logoru ili hrvatskom logoru, ko god je bio o logoru, da je bio u hotelu mjesec, dana, pet ... dodijalo bi, imao bi traume.

Da kažem zašto zagovaram REKOM: ukidaju se rješenja logorašima radi toga što na onome papiru što mu je ljekar dao nema original zaglavlje doma zdravlja i onda se poništava to njegovo rješenje da ne dobije ni onih 37 konvertibilnih maraka?! To je van svake pameti! Neću govoriti o Varešu koji je do '93. bio veliki logor, neću govoriti o logorašima koji su od '93. pa nadalje bili u logorima, neću govoriti o 12.000 Varešana kojih nema nikako, kojih nema u Varešu... Ali, ako jednu jedinstvenu organizaciju ne budemo imali za stradalnike rata, da li se ona zvala REKOM ili nekako drugo, ali kad već imamo REKOM mi ga moramo podržati. Mi ga moramo objeručke prihvatiti, da pokušamo ispraviti ono što se već osamnaest godina u BiH i na prostorima bivše Jugoslavije ne radi. Da ne bih oduzimao više vrijeme, neću govoriti o drugim stvarima. I ako mi, kao logoraši, kao stradalnici ne budemo jedinstveni ne piše nam se, ljudi, dobro. Političari će nas se sjetiti pred same izbore, otprilike četiri-pet mjeseci, kad je najbolje za kampanju i kasnije nema više ništa od toga. Oprostite što sam bio malo duži.

Borka Rudić: Hvala lijepa. Ko se još javlja?

Nazif Bajrić: Ja nas vidim kao jednu živu crnu knjigu koja hoda istinom prostorima bivše Jugoslavije. A naši, koji nas predstavljaju, vole pročitati knjigu koja se bavi ekonomijom, biznisom, ljubavlju ili bilo čime drugim! Jer crnu knjigu je teško čitati! Ni ja je ne mogu čitati, iako je to moja knjiga, ponesu me emocije! Ja gledam i kažem REKOM-u: ti ljudi, koji budu tu, moraju naći snage da tu živu istinu crne knjige pročitaju cijelome svijetu. Ako je niko ne pročita, nema istine na ovim prostorima! Jer, istina je u toj crnoj knjizi. Pomenuo sam, nas je pet iz Visokog bilo u logoru. Imam jednog od tih pet koji se nikada nije registrovao. Sve je regularno, ali nije. Pitam ga: zašto se, brate, nisi registrovao. On kaže: “Nazife, pričaju žene žrtve rata, šta misliš ti da je mene silovao muškarac! Ne mogu!” Samo je zašutio, zadržtao i rastali smo se. Šta mislite – tu crnu knjigu treba pročitati! Ko? Ni sam je ne mogu pročitati, ja koji sam je doživio! I zadao bih zadatak REKOM-u da sabere snage, i ljudi koji će biti u REKOM-u da mogu to čitati, da to prođe svijet, jer je tu istina. A sve ono ostalo što govore oni što nas predstavljali, sve je to živa farsa! Nema nas nigdje! I danas smo mi žrtve! I danas smo žrtve! Dovel me je na 37 maraka! Žrtva sam, kako nisam! A ne pominjem to što sam prošao! Hvala vam.

Borka Rudić: Poslije podne ćete imati priliku svi da govorite i da dobijete odgovore na pitanja koja ste ovdje postavili. Sada ćemo pogledati film koji govori o tome kako je radila komisija u Maroku. Čut ćete kako je radila ta komisija, kakvi su bili izazovi, kakva su bila javna saslušanja... Ovaj film će vam pomoći da se kasnije lakše uključite u priču o tome kakav treba da bude mandat REKOM-a.

Prikazivanje filma o komisiji u Maroku.

Borka Rudić: Dobro, možemo li početi.

Nataša Kandić: Evo sada ću ja pokušati za neko kratko vreme da vam objasnim gde smo mi sada sa ovim raspravama i debatama. Mi smo tu intenzivnu debatu započeli 8. maja 2008. godine na jednom skupu sa predstavnicima udruženja logoraša i porodica žrtava u Podgorici. Od tada do danas organizovali smo oko 60 ovakvih skupova sa različitim grupama i kategorijama žrtava, ali isto tako sa organizacijama i predstavnicima mladih, zatim sa ženskim grupama, sa intelektualcima, sa nevladinim organizacijama i vremenom ta diskusija, rasprava, učešće u tim raspravama tih grupa dovodi do nečega što su neka naša zajednička mišljenja u odnosu na određena pitanja u vezi sa elementima te komisije o kojoj mi stalno govorimo. Još uvek ta mišljenja nisu do tog nivoa da imamo neki zajednički stav, još uvek ima dilema, pitanja, razjašnjenja o tome koje bi bilo najbolje rešenje.

Šta je neki naš plan: plan je da sa ovakvim raspravama nastavimo do kraja novembra ove godine i da za to vreme održimo dva velika regionalna foruma, jedan krajem marta u Novom Sadu, jedan u septembru u Zagrebu i za dan ljudskih prava bio bi treći forum u Sarajevu, na kojem bismo onda sumirali celu ovu raspravu u formi jednog predloga modela. U prethodnom mesecu mi smo formirali radnu grupu eksperata od pet članova, koja ima zadatak da sve što se govori na ovakvim raspravama – oni dobiju u pismenoj formi i znaju koji su predlozi i mišljenja učesnika ovih debata – da onda kao eksperti,

dobri poznavaoци teorije i prakse formiraju prvi nacrt koji ćemo mi imati negde u maju mesecu. Nakon toga bi pozivali učesnike i distribuirali im svima da vide kako izgleda taj prvi nacrt. Ali ja ću sada da vam kažem šta je to što je jasno i o čemu će ova radna grupa da vodi računa kada bude formirala nacrt.

Prvo, u ovim raspravama mi smo razgovarali o tome šta treba da budu ciljevi te komisije. Onda, kakav treba da bude mandat te komisije? Kako izabrati i koji sastav članova komisije treba da bude? Zatim, kakav treba biti odnos komisije prema pravosuđu? Kakva treba da bude struktura komisije, da li jedna centralna kancelarija? Kakva će da bude u pojedinim državama? Da li će da funkcionišu uredi, neki specijalni odbori, gde će biti sedišta te glavne kancelarije, šta je sa dokumentacijom koja treba da se prikupi i koja će biti prikupljena? Razgovarali smo jako puno o jednoj jako važnoj komponenti komisije za istinu, a to je javno svedočenje žrtava i svedoka. Razgovarali smo takođe kada je reč o saradnji sa pravosuđem i o jednom važnom pitanju, a to je da li ta regionalna komisija treba da ima pravo da pravosudnim organima sugeriše smanjivanje kazne ili amnestiju počiniocima koji budu odlučili da javno svedoče ili na zatvorenim sednicama, ali da iznesu podatke o počinjenim zločinima, ne samo koje su oni počinili nego i o drugim, i da iznesu imena počinilaca.

Od svih ovih pitanja koja sam ja ovde nabrojala jedno je potpuno saglasno. Apsolutno nije bilo ni jednog učesnika koji je imao drugačije mišljenje. Svi su se složili da u nadležnosti REKOM-a treba da bude rešavanje sudbine nestalih i otkrivanje masovnih grobnica. U vezi sa tim pitanjem javila se ta dilema, kako zapravo ovu brojku od 16.000-17.000 nestalih svesti na onaj broj koji sigurno nikada neće biti pronađen zato što su posmrtni ostaci spaljeni i uništeni da nema nikakvog traga. I onda je, s jedne strane, bio glas porodica žrtava koji smatraju da svi treba da učine jedan ustupak kako bi porodice koje traže svoje došle do posmrtnih ostataka, kako bi konačno našli mir za majke, za roditelje, za decu koji tragaju za posmrtnim ostacima. To je jedan strašan život, živeti stalno u nadi u potrazi za tim posmrtnim ostacima. Njihov mir možemo svi mi da donesemo ukoliko dođemo do podataka o tajnim masovnim grobnicama. Te porodice pitaju, i imaju jednu veliku dilemu, da bi dobili informaciju o grobovima i posmrtnim ostacima svojih, da li imaju pravo da se zalažu da ti počinioci koji iznesu te podatke da komisija preporuči smanjivanje kazne za njih. Ili, ima onih koji kažu: pa, važnije su te porodice, koje tragaju, od svega, da konačno odu da polože neki cvet, da znaju gde je to mesto, da sahranjuju posmrtne ostake.

Nije ovdje isključeno ni pitanje amnestije. Ali, to pitanje nije uopšte razrešeno i dalje će se diskutovati i ja vas molim da i vi danas razmislite o tome i iznesete svoj stav. Što se tiče žrtava silovanja, apsolutno su svi saglasni da to treba da bude u nadležnosti REKOM-a, ali kao što je danas Sabiha ukazala to je jedno vrlo, vrlo senzibilno pitanje i o njemu moraju prije svega stručnjaci da odluče, u kojim uslovima i na koji način bi se eventualno organizovalo javno svedočenje žrtava silovanja. Ono što je takođe vrlo, vrlo saglasno, odnosno svi se slažu da REKOM treba da utvrdi činjenice o svim ratnim zločinima i da te činjenice moraju da budu javno saopštene. Smatraju da je važno prekinuti praksu na ovim prostorima, koja je postojala posle Drugog svetskog rata, da nije bilo činjenica, da je bilo jedno ćutanje i da je to jedan od razloga što se zločin

ponovio. Svi su saglasni da nema dileme da prvi cilj komisije mora da bude rekonstrukcija događaja, utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima ali sa fokusom na žrtve. Međutim, iz svih udruženja porodica žrtava, porodica nestalih i udruženja žrtava ima predloga da to nije dovoljno, da REKOM, ta regionalna komisija, treba da ima i cilj da se utvrdi zašto se to desilo. Dakle, to je pitanje onog istorijskog, političkog konteksta uzroka ratova. I sad ne biste verovali, ali najveću dilemu imaju intelektualci, oni smatraju da je to jedno vrlo kompleksno pitanje koje može čitav proces rada REKOM-a da dovedu u pitanje, da se na ovim prostorima nikade ne može doći do toga da postoji jedna saglasnost oko uzroka rata i da o tome treba ozbiljno razmišljati.

Da li je to preveliki korak, preveliko očekivanje od regionalne komisije koja zapravo treba da pomiri različite stavove i mišljenja, pre svega država, vlasti tih država naslednica bivše Jugoslavije. Mi možemo da predložimo, ali će na kraju ipak države da odlučuju o tome, tako da je to pitanje i dalje tema razgovara i još uvek nema konačnog stava.

Mnogi učesnici ponovo, naročito iz udruženja žrtava i porodica nestalih, smatraju da se moraju utvrditi činjenice u vezi sa pripremanjem rata. Nije to neka daleka prošlost, ali tih nekoliko godina uoči izbijanja rata 1991. godine smatraju da se moraju utvrditi činjenice oko tih neposrednih povoda, priprema rata i da je to neobično važno, jer se, zapravo, ništa nije dogodilo tek odjednom, nego da su svemu tome prethodile pripreme.

Mali broj ušesnika smatra onako decidno da pomirenje treba da bude cilj, da ta Komisija treba da donese pomirenje među etničkim zajednicama, među žrtvama i da dovede do vraćanja poverenja u te zajednice i društva. Mnogo je više onih koji kažu da pomirenje na ovim prostorima ne treba stvarno smatrati kao miranje ljudi između sebe, nego taj proces treba videti kao dugoročni proces, ali da se on razvija. Treba da se potrudimo da REKOM stvori klimu saosećanja sa žrtvama, sa svim žrtvama, onda sa žrtvama posebno iz drugih etničkih zajednica i da pokušamo da izgradimo tu solidarnost sa drugima i da je to jedan uslov za početak procesa pomirenja. Tu ima ono što je veoma zanimljivo, da kada su zajedno u raspravi porodice udruženja nestalih Srba i Albanaca i Bošnjaka i Hrvata kažu: pa ovo je jedina prilika da mi možemo čuti šta se drugima dogodilo. I dan danas mnogi od njih žive u tom svetu i znaju šta se samo njima dogodilo bez te slike šta se i drugima dogodilo. U vezi sa tim vrlo često se postavlja pitanje, danas je to neko ovde fomulisao kao izjednačavanje te da nisu svi zločini isti.

Postavilo se pitanje da li može slučajno ovakav jedan proces da dovede do relativizacije ili do izjednačavanja zločina? Naravno, bilo je tu objašnjenja i argumentacije prije svega iz jednog pravnog ugla. Znate, zločini se ne mogu izjednačiti. Postoje uvek pravne kvalifikacije zločina koje utvrđuju sudovi i to niko ne može menjati, ni jedna komisija, ali to opet ne utiče na to kakvu će sliku ljudi pojedinačno imati o prošlosti i da li će neko da kaže: sve što se dogodilo bilo je smišljeno protiv nas, ili za sve što se dogodilo krivi su ti i ti. Svako ima pravo na svoje viđenje prošlosti, a naš zajednički interes je da utvrdimo činjenice kako bi bilo što manje prostora za razne interpretacije koje nemaju veze sa činjenicama.

Mnogi učesnici smatraju da je vrlo važno poći od te jedne i hrišćanske i islamske doktrine u kojoj se kaže: oni koji su mrtvi, oni su jednaki. Ne može neko ko je žrtva i ko je mrtav i ko je iz Prijedora biti manje jednak nego što je neko ko je žrtva, mrtav npr. iz Viteza. Jednakost onih koji su mrtvi je neupitna. Međutim, ono što je upitno ali što ima vrlo jasno značenje jeste da nema jednakih zločina. Ima jednakih zločina po kvalifikaciji, ali zločini se veoma, veoma razlikuju po tome koliki je broj žrtava, koje su nacionalnosti te žrtve i da li je taj veliki broj žrtava iz zločina koji se dogodio u jednom danu. To su vrlo bitne stvari i to je i laiku potpuno jasno da se to ne može izjednačiti. Ono što je dobro, i rekla bi pozitivno, to je da nikad niko nije rekao da je važno samo evidentirati i registrovati žrtve. Mislim da je to dobra podloga za ovu inicijativu i za našu dalju raspravu kako bi se došlo do konačnog modela kako treba da izgleda ta komisija.

Bilo je postavljeno pitanje dokumentacije i ovlašćenja komisije da od država traži i dobije dokumentaciju. Mnogi su bili vrlo odlučni pa su rekli ne. Ta komisija mora da ima pravo da dobije sve što traži i da su sve institucije svake države obavezne da daju pristup dokumentaciji, da daju određena tražena dokumenta. Onda je bilo nas koji smo ukazivali na praksu u drugim državama, da je bilo slučajeva da je to u statutu komisije raznih država stajalo da komisija ima pravo da pozove bilo koga, predstavnika institucija ili bilo kog pojedinca da svedoči i da on mora da se pojavi, to znači da je postojala mera prinude i da je svaka država ili svaka institucija obavezna da daje dokumenta, ali se to zapravo u praksi nije događalo. Izneti su argumenti da o tome ne treba bas toliko da brinemo, ili ne treba da toliko zahtevamo od država zato što će svaka država pokušati da skloni neka dokumenta i neka dokumenta neće dati, kao što nisu davali ni Haškom tribunalu, ali da to ne znači da ta komisija neće moći da utvrdi ono što su njihovi ciljevi. Dobri poznavaooci haške dokumentacije su izneli da ta najvažnija haška dokumentacija i nije sastavljena od originala, sve su to ovjerene kopije država i više nijedna država ne može da polaže pravo na svoju dokumentaciju zato što je to izneta dokumentacija, ona se sada nalazi u kopijama u Hagu, i Hag tu dokumentaciju daje nacionalnim tužilaštvima i ono što ćemo mi tražiti, odnosno što će REKOM tražiti, jesu kopije haške arhive. U tom smislu nije bitno to pitanje, da li će dokumentacija ostati u okviru jedne države ili ne, zato što ta dokumentacija nema više neki strogo državni karakter jedne države, ona je u posedu Haškog tribunala a ono što REKOM može da dobije je nešto što Hag nema i što nemaju države, a to su ova svedočenja žrtava i svedoka koja će biti organizovana zato što se rad svih komisija za istinu zasniva zapravo na uzimanju izjava od žrtava i svedoka.

Onda mora da postoji taj dogovor: šta kada REKOM završi svoj rad, šta će biti sa tim prikupljenim izjavama i drugim dokumentima koji se nalaze u posedu pojedinaca, a koji će hteti da ih daju komisiji iako nisu hteli da ih daju ni svojim državama ni Haškom tribunalu? Još ću da vam kažem kakva su mišljenja kada je reč o odnosu REKOM-a i pravosuđa. Svi se slažu da treba da postoji saradnja, ali svi su jednakog mišljenja da REKOM nije nikakav servis tužilaštvima nego mora da postoji procedura dostavljanja dokaza tužilaštvima i REKOM mora da ima garancije kako će se postupati sa određenim dokumentima. Znači REKOM treba da pomogne suđenja za ratne zločine, treba da ima saradnju sa tužilaštvima, ali da to ne bude kao da je REKOM servis, odeljenje pravosuđa, koje će automatski dostavljati dokaze.

I na kraju pitanje: da li je moguće da REKOM donese neke mere za reparacije, za materijalne i simboličke nadoknade žrtvama? U većini slučajeva kada su u pitanju druge komisije u svetu, nijedna od tih komisija nije sama utvrđivala mere i dodeljivala reparacije, nego je obavezivala državu da donese programa reparacija, pre svega materijalnih reparacijama. Tako i u ovom slučaju ja mislim da je mnogo realnije da REKOM formira te preporuke i da to budu dobro razrađene preporuke, čak da budu i osmišljene: koja vrsta zakona bi trebala da pokriva te preporuke, ali taj REKOM neće imati vremena, snage ni kapaciteta da napravi sve te konkretne mere za reparacije.

Ono što se takođe čulo u svim ovim raspravama je da je pitanje izbora članova komisije veoma ozbiljno pitanje i da se o tome mora voditi rasprava. Na koji način dovesti do tog nivoa pravilo da svi članovi REKOM-a, svi komesari, uživaju ugled i budu priznati u celoj regiji? To će biti mnogo komplikovano. Onaj ko je veoma priznat u Sarajevu, pitanje je koliko je priznat u Banjoj Luci? Onaj koji je vrlo priznat u Prištini, pitanje je da li je priznat na nekom drugom mjestu? Ali, moraju se pronaći kriterijumi kako zapravo, kako ćemo dovesti do toga da član REKOM-a mora biti onaj koji će biti prihvaćen i priznat u celoj regiji, inače komisija neće imati kredibilitet, neće moći da radi, neće moći da donese izveštaj ukoliko ti članovi i komesari nemaju ugled u celoj regiji.

I sada – ja sam pokušala da ispričam sve što smi mi razgovarali u svim ovim dosadašnjim debatama – molim vas da slobodno iznesete svoje predloge i da ne mislite da su za to potrebne, da kažem, neke posebne kvalifikacije da bi se razmatralo kakva ta komisija treba da bude. Ona, što se tiče žrtava treba da ima cilj da pomogne da žrtve zbilja svugde u regiji budu prepoznate, da se ostavi jedno nasleđe budućim generacijama, nasleđe koje će biti zasnovano na činjenicama, znaćemo šta se dogodilo, pomoći da napravimo rekonstrukciju događaja i da se nadamo, da verujemo zbog tih činjenica da se ovo nikada neće ponoviti. Molim vas budete slobodni da predložite nešto i ako imate predlog koji odudara od svega ovoga što sam ja iznela. Svaka pomoć je dobro došla zato što prvi put sada gradimo sami, ne dolazi ništa odozgo nego sami treba da izgradimo taj model i kada ga napravimo onda treba da vršimo pritisak na države da osnuju tu komisiju. Evo izvolite.

Borka Rudić: Izvolite. Evo Duška se javila.

Duška Andrić-Ružičić: Hvala na ustupljenom vremenu. Već sam se predstavila jutros. Zeničanka. Udruženje žena INFOTEKA, a ovdje sam, ustvari, kao predstavnica Koalicije koja se zalaže za prava žena civilnih žrtava rata i žrtava torture sa fokusom na prava žena koje su preživjele ratna silovanja. Pitala sam Borku nešto, pa ću sada postaviti pitanje i javno, ustvari, ne pitanje, nego jednu konstataciju, žao mi je što ovdje nema predstavnika i predstavnicu civilnih žrtava rata, kao ni onih koji su preživjeli i ostali sa svojim invaliditetima i posljedicama i rodbine onih koji su izgubili živote kao civilne žrtve rata. Jer, kada gledam na rat i ratna zbivanja svugdje u svijetu kroz istoriju su se gubile brojke o onima koji nikada nisu bili zarobljeni, nikada nisu učestvovali u sukobima, nikada nisu bili na frontovima, na bojištu, nego su stradali u redovima za hljeb, mlijeko, te tako što su se našli na trgu ispred robne kuće Bosanka u trenutku kada je pala granata. Meni su te civilne žrtva rata jako važne i bilo bi dobro da i REKOM povede računa o tim politički

nebitnim žrtvama, uslovno rečeno. Važne su zato što i te brojke o civilnim žrtvama rata govore i daju upravo političku težinu zločinu na neki način.

Za Zenicu se govorilo da je oaza mira, a uvijek smo bile u jednoj poziciji da nam kažu: “Daj, šta vi”, pa daj bar da naših par stotina civilnih žrtava rata ne ostanu zaboravljene, to bi mi bilo važno, da ipak budu važni kada je u pitanju REKOM. Kada su u pitanju žene koje su preživjele ratna silovanja ono što je jako važno jeste da često čujem od žrtava, koje su preživjele logore i koje su preživjele ratna silovanja, da ne žele da iko govori u njihovo ime. Čula sam to i danas i ja to i poštujem i ja neću govoriti ni u čije ime, u ime onih koji imaju glas i koji će utati i govoriti u svoje ime. Međutim, postoje stotine, hiljade onih koji nemaju svoj glas, koje nikada neće progovoriti javno i šta s njima. Znači opet će ostati negdje u zapečku. Postoje žene koje nikada neće dati izjavu da su bile silovane i to ne zna niko u njihovoj porodici, niko u njihovoj okolini. Misle da su one bile odvedene da rade u nekom polju, nekom selu. Prema tome, i za njih treba neko da progovori, pa se vrlo često desi da i same žrtve među ženama, koje su preživjele ratna silovanja, koje su ustale i rekle: “Da ja jesam silovana i i nada mnom je počinjen zločin”, nemaju razumijevanja za one koje čute. Zato treba biti tu za one koje čute.

Treba biti tu i za onog logoraša koji neće da progovori jer je i on silovan. Neće da progovori. Seksualni zločin kod nas je tabu. Upoznala sam mnogo logoraša, eto i muškaraca. Sada govorim o muškarcima koji su se učlanili u Udruženju logoraša, oni ne pričaju o tome. O tome se ne govori. Bilo bi važno da se progovori jer je to strahovita trauma i bilo bi važno da se progovori, da se zna da se događalo. Nadalje, tu su i žene koje nisu silovane u nekim masovnim kampovima ili logorima, nego u kućnim pritvorima, pa tu onda nema nikakvih svjedoka. Ona nije bila u grupi od 15 žena, pa je odvođena. Ne, ona je sjedila u svojoj kući sa svojom djecom i svaku noć je dolazio ili jedan ili njih nekoliko pa su je silovali. Onda je da bi spasila sebe i djecu odabrala jednog, pa je onda čitavo selo pričalo o njoj kao kurvi i konkubini. Ona je spašavala sebe, svoju glavu, svoje imanje i svoju djecu. Svoj i život drugih. Onda se tu postavi pitanje morala i žrtve. A ko smo mi da sudimo o nečijem moralu i žrtvi? I načinu na koji neko pokušava da preživi. Ja ne znam danas-sutra da mi prijete smrt meni i mom djetetu šta bih uradila? Možda bi se prostrla i rekla: “Hajde”. Tako da je ta moralna osuda koja očekuje žene ako progovore o onome što im se desilo, najveći razlog što one šute. Najveći. A svi mi ovdje koji sjedimo, manje nas je nego na početku dana, dajemo sebi pravo da morališemo o tome pa jel’ ona silovana ili nije i da li je to uopšte tako velik problem? Jeste!

Moje iskustvo u radu sa ovim problemom od '93. naovamo mi kaže da su najbolje razumijevanje za ono što su preživjele žene, koje su doživjele ratno silovanje i uspjele da prežive poslije toga, imale od muževa-partnera koji su i sami bili u logoru ili i sami bili silovani i jedino je tu bilo 100 posto razumijevanje. Jer, uvijek se se za silovanje misli: “Ma daj, ne možeš, ako te neko ne prisili ili siluje. Ako neko fizički ne nasrne na tebe.” Još jednom bi vas molila da to ne zaboravimo, ali isto tako da dopustimo da glas onih koji ne mogu da govore, a jesu žrtve, da govore oni koji su spremni u njihovo ime. I ponavljam ne pada mi na pamet da budem glas onih koji su spremni da ustanu, i svaka im čast na tome, i govore u svoje ime. Hvala lijepo.

Borka Rudić: Hvala Duška. Izvolite. Ostajem dužna vama izvinjenje, vi ćete poslije.

Amir Serdanović: Ja sam iz Udruženja logoraša Vareš. Gospođa Nataša je dotakla jedno pitanje u vezi pogodbe osuđenika i tužiteljstva. Za mene, kao žrtvu, to je pitanje koje mi se ne sviđa i koje bi trebalo praktično izbaciti, barem iz našeg sudstva, a Haški tribunal je to primjenjivao. Naime, to su radnje koje su za mene mutne i tu je prisutna trgovina, prodaja i trebalo bi isključiti iz našeg sudstva te pogodbe. Ja ću samo reći dva slučaja. Imali smo slučaj Biljane Plavšić gdje se ona pokajala, priznala djelo, kasnije kada je izašla iz zatvora rekla je da je morala da laže da bi bila manje osuđena. Drugi slučaj, vratiću se na nove pogodbe kasnije. U mom gradu Varešu 23. oktobra 1993. godine ekstremne jedinice HVO-a iz Kiseljaka, Kaknja i Vareša su upale u mjesto Stupni Do i tamo su zapalile 38 ljudi, staraca, djece, žena. Kada su završili sa Stupnim Dolom krenuli su prema Varešu i svo muško bošnjačko stanovništvo zatvorili u logore, njih oko 300. Za vrijeme hapšenja ubijeno je pet ljudi. Govorim ovdje o ciframa, a cifre su: 38 ubijenih u Stupnom Dolu, pet ubijenih prilikom hapšenja, a oko 300 zatvorenih u logore. Obzirom da su kuće i stanovi ostali bez muških glava izvršeno je silovanje, silovanje naših komšinica, sestara, majki..., ne znamo im broj. Dolazi se do suda. Sud je osudio, dvojicu je procesuirao, među njima glavnog komandanta, komandanta života i smrti Ivicu Rajića i Čamu i kad bi se to sabralo koliko je ubijenih i koliko je osuđeno, onda mogu reći da je po broju žrtava to po nekoliko mjeseci, nekoliko sati, nekoliko minuta, nekoliko sekundi, minorno. Minorno iz razloga što se Rajić dogovorio sa tužiteljstvom da neće biti procesuiran zbog ratnih zločina protjerivanja civilnog stanovništva, tjeranja u logore, mučenja Bošnjaka i silovanje. Ja sam rekao da broj silovanih ne znamo. I sada, ja kao žrtva nisam bio u logoru jer se odustalo od te tužbe, ja sam sam otišao u logor, isto kao što kaže Karadžić da to nije bio logor, nego da sam ja sam otišao, da moje komšinicice nisu silovane, da nije bilo mučenja, da nije bilo pljačkanja... Ja ne znam koliko REKOM može u ovim pogodbama nešto da uradi. Mislim, ja sâm lično protiv. Za mene sve ove pogodbe sa tužiteljstvom su trgovina, prodaja.

Borka Rudić: Hvala lijepo. Izvolite Vi sad.

Vahid Ahmetović: Selamim i pozdravljam sve prisutne. Ja sam zamjenik predsjednika Udruženja logoraša Visoko. Da vam kažem gospodo, malo me potegnu pitanje što spomenu Vareš. Ja znam dosta ljudi u Kreševu, jer sam ja lično osjetio na svojoj koži. Prema tome, od vas nekog pitam da li bi mogao pet litara vode popiti? Ne bi. Ja sam je popio. Još me nešto boli. Krešimir Zubak, televizija snima, brani Krešu Lučića iz Kreševa. Krešo, Krešimir Lučić. Pa mene je tukao. Dominik Ilijašević Como iz Mokrina. Ja znam i gdje mu je kuća. Dalje, ima još njih. Na primjer Maron. To je sve iz Kreševa, gospodo. Ja ih lično znam. Dva puta u živom štitu bio. Ali što, treba strpit snage i kazati: "Ja sam, ja stojim iza toga". Gdje god da budem smijem kazati: gospodo taj i taj je to radio. Četvorica ljudi su ubijeni. Najgore mi je žao Čurevac Ramiza, pišite tamo Čurevac Ramiz iz Rogatice koji je ubijen. Sin Fikret. Pa gospodo možda ih neko traži. Vejkica dvojice braće nema, pa i oni su ubijeni u Kreševu. Ali nemojmo držati sad govor ovdje i oči zatvorene. Daj da budemo svi zajedno otvoreni i da kažemo: ako sam ja kriv, kriv sam, nisam kriv, nemoj me osuđivati, nemoj meni na vrat trpati ono što ja nisam, nego

jesam i stojim iza toga. Daj dokaz. Onaj ko ima dokaz, ako je kriv neka se kazni. Nemaš dokaze, nemoj svaljivati na nekoga što nije. Kaži jest! Treba kazati sve ono što nekog boli. Ja ovako kad pogledam, meni je žao.

I sad radim u firmi, invalid sam rada. Bio sam u Blatuši. To neću nikada zaboraviti u svom životu. Imao sam original dokumentaciju gdje sam nosio na Komisiju. Original 100 posto. Meni gospođa Hercegovac, na duši joj, kaže: “Jesi li imao neuropsihijatra ili psihologa u logoru?” Pa ko je taj, neka mi kaže, ko je imao doktora u logoru. Neka mi kaže. Ja sam dobio odbijenicu. Nisam tražio da sam invalid 100 posto, nego samo ono što me sleduje kao člana logoraša. Ali šta sada gospodo? Staću iza ovoga. Boriću se za sviju nas od prvog do zadnjeg. Oni koji su umrli, Allâhrahmetile, koji su poginuli. Junuz Kečo Kuduz sa mnom je bio rame uz rame. Čovjek je Allâhrahmetile. I on i pastorka sa nama. Ima njih još kamaru (mnogo). Ali, nemojte da zažmirimo. Danas smo ovdje i gledamo fino, a sutra zatvorenih očiju, od toga nema ništa. Znači, moramo stati iza ovoga i budimo hrabri da istrajemo do kraja. Toliko, hvala najljepša.

Borka Rudić: Hvala i Vama Vahide. Izvolite. Nećete biti zadnji, naravno, očekujemo da će se još ljudi javiti.

Zahid Kremić: Ja ću dva pitanja postaviti. Jedno je vezano, ne sjećam se ko je ovdje postavio pitanje, da li je to slično onome što vodi Tokača? Ovo nije ni slično, niti je slično sudu u Haagu. Ovo je između, ono što nemamo, a treba da imamo. Dakle sud ima svoj hodogram na osnovu kojeg prikuplja relevantne podatke da kazni one koji su to zaslužili. Tokača, brojem, imenom i prezimenom hoće da utvrdi tačan broj stradanja. A mi hoćemo da utvrdimo sve preživjele koji hoće svojom izjavom da kažu šta su doživjeli i gdje su doživjeli. Dakle suština je tu i mi smo oko ovih pitanja veoma temeljno razgovarali u Doboju, kada smo imali isti ovakav skup i došli smo do zaključka da je to to.

Drugo, ovo što kaže gospođa Nataša, hoćemo li oprostiti ili nećemo oprostiti? Negdje '97. godine Komisija, koju je Vlada Republike Srpske formirala za istraživanje zločina i drugih nedjela u Republici Srpskoj, odnosno Bosni i Hercegovini, kaže u *Oslobođenju* u jednom članku da se utvrdilo oko 400 logora za građane srpske nacionalnosti. Ja to ne znam. A znam gdje sam ja to proživio, a to je Doboju, iako oni spominju da je i u Doboju postojao logor za Srbe. A ja ne znam. I ja taj dan nisam znao gdje sam, ali ima ono pa se kaže, da neka malo prenoći, možda će nešto biti drugo. Ja sam ostavio, sutradan kada sam to ponovo pročitao pa sam potvrdio sam sebi da sam bio u zabludi, piše: jeste bio logor. Logor u kome sam ja bio, na ulazu u Doboju, gdje je inače Bosanka Trudbenik, bili su hangari od artiljerije, i tu smo mi bili u onim stogovima, odnosno u boksovima kao stoka. Jedan od tih hangara je bio do nas u blizini u kojima su bili moje komšije Srbi. A zašto su bili? Sada ćemo se vratiti Nataša, zašto to kažem. Bili su Srbi koji su bježali sa linije, nisu htjeli u mobilizaciju i pokušali su pomoći svom komšiji, bilo Bošnjaku, bilo Hrvat. I našli su se. Ono što sam ja kao Bošnjak dobio batina, on je dobio više nego ja. Reći ću vam još jedno, vi ne znate. Trebinje ima svog Aleksića, koga poštujem iz duše jer je branio svog komšiju druge nacionalnosti, a reći ću vam da i mi u Doboju imamo svog “Aleksića”, koji je '92. godine pokušao da spasi svog komšiju druge vjere ili

nacionalnosti i njega je baraba koji je došao meni u Bosnu, “šešeljevac” “knindža”, niški specijalci i neki koji su došli i govorili ono kako se sa uzrečicom “bre u Srbiji” i njega su popola rasjekli rafalom. Porodica je otišla negdje, izgubila se, ja tragam za tim i vjerovatno ću doći do podataka i objelodaniti da ja imam “Aleksića” u Doboju.

Vraćam se sada na ono što kaže hoćemo li oprostiti, odnosno smanjiti. Moramo imati tri elementa, a to je: ima dragovoljno, dobrovoljno i kako hoćete, ko je krenuo da ubije komšiju, da napravi zlo. Tu nema oprosta. Ima koji su otjerani, koji su vezani da naprave nešto. Ima treći koji su išli na liniju. Ja sam uspio pobjeći, koliko me gonio, koliko sam bio brz. Kada sam osjetio da ne puše za vratima, ja sam stao negdje za drvo ili u rov, krenuo dalje da me ubije, ja bio brži, ubio njega. Sada ja trebam biti zločinac, a ne onaj koji je mene istjerao i ganjao da me ubije. Uglavnom, ima tri vrste tih oprosta, odnosno kažnjavanja koje nema oprosta i nema pogodbe. Zašto je sada Tokača doživio da Švedska i Švicarska otkazu donacije? Što je Tokača rekao gospodinu Bildtu. Nažalost, u ono vrijeme kada smo formirali Koaliciju za povratak, nikada ne bi bila po Bildtu, nego zahvaljujući Štajneru Mihajlu, mi smo formirali Koaliciju za povratak pod sloganom “Hoću kući”. A sa Bildtom ne. I mi smo tad, u toku njegovog mandata išli da podijelimo još dublje Bosnu i Hercegovinu. I on je došao sad u Sarajevu da priča nebuloze. Mi se moramo ovdje ograditi, da kažemo ovima iz međunarodne zajednice: “Nećete vi meni balansirati”, ako sam ja nekoga ubio ja moram da odgovaram, a ne da traže sada balans i kažu da smo svi mi isti. U zločinu nismo isti kada je u pitanju priprema itd. Ako sam ja branio svoj prag, svoju porodicu, to je nešto drugo. Ali, ako sam ja napadao nekoga, onda je to drugo. Dakle, moramo napraviti razliku kada je u pitanju ovaj dio hoćemo li oprostiti, hoćemo li uticati na smanjenje. Nema pogodbe ako je priznao, jer on je sada razmišljao na osnovu savjeta advokata: “De ti kaži to, dobićeš manje”. A kada odsluži on je opet kod mene. Ja se u Doboju susrećem svakodnevno s onim koji je došao na vrata da kaže: došli smo da se pogodimo o otkupu, po glavi je 10.000 maraka. Nas je puno. Kondenzacija pada kao da je kiša. I na kraju, zatvara, kaže doći ću ponovo, pa vi razmislite. On danas hoda po gradu, ja ga susrećem. Ne njega, nego mnoge. I zamislite kako je meni sada? Izašao sam crn iz tog logora i njega susrećem. Tu nema oprosta. Tu mora sud uraditi svoje. A mi za sada imamo jednog jedinog koji je osuđen, odnosno dvojicu, Jorgu koji je na doživotnoj robiji, umro je, i to više je osuđen zbog silovanja pastorke nego što je osuđen za zločin koji je napravio u Doboju. I sada u Sarajevu šta je rekao, ako je rekao druge učesnike, onda 22 godine u redu, ali ako nije rekao, to je veoma malo. To je veoma malo 22 godine za ono što je radio i šta je činio po Doboju. To mi koji smo bili u logoru znamo.

Vraćam se na ovo sada. Mi idemo sada s ova dva puta, ovo je piramida gdje mi trebamo svi, oni koji nismo ništa rekli da kažemo i da i žene kažu svoje. Jer, one su na drugom putu. Mi smo bili na drugom putu kada su u pitanju zločini, silovanja i ostalo. To su traume. Nisu samo žene silovane. I muškarci su silovani. Dakle bilo je i jednog i drugog. Mi moramo da napravimo normativna akta po kojima ćemo raditi, mi ćemo onda tražiti načina, vidjeti kako da sebe zaštitimo i kako da svoja prava ostvarimo. Ova populacija koja danas nije ničija, kao što su izbjeglice, što kažu tamo nisi moj, onda dođeš, ja nisam Zeničanin, ti si Dobojlja, ja nisam u Doboju. Toliko hvala.

Borka Rudić: Hvala. Ko se dalje javlja? Pojskić, dobro. Molim vas, vi koji niste do sada govorili, evo, ja vas potičem da se javite, da čujemo vaše potrebe i da čujemo vaša razmišljanja o ovim pitanjima koje je maločas Nataša u svom izlaganju postavila.

Samir Pojskić: Evo imam potrebu da iznesem još neka svoja razmišljanja. Mislim da sama ideja REKOM-a ima šansu za histrijski uspjeh iz sljedećih razloga: evo žao mi je što je kolegica otišla, iz njene diskusije stekao sam dojam da ona misli da logoraši imaju potpune evidencije o svim preživjelim logorašima. Nažalost, činjenica je da još uvijek veliki broj logoraša na području cijele Bosne i Hercegovine nije evidentiran i nije ostvario svoj status logoraša. Ono što se može zaključiti iz kontakata, razgovora sa logorašima, da li oni dolazili iz Republike Srpske, iz Hercegovine ili Bošnjaka koji su bili ovdje u logorima, logoraši se u potpunosti razumiju. Znači Bošnjak razumije katolika i pravoslavca. Na tom fonu nema problema. Problemi dolaze u trenutku kada se u sve to umiješa politika. Ukoliko REKOM u organizaciji cijelog posla isključi politiku, mislim da je uspjeh zagantovan. Ako bude bilo kakvog političkog konteksta bojim se da nikada neće ostvariti zacrtanu misiju. Gledajući na sve zajedno, mislim da ćete se složiti sa mnom, da mi kao logoraši ne tražimo ničije sažaljenje i ono nam ne treba, ali tražimo jednu ljudsku satisfakciju. Ja to vrlo često ističem i kažem kad me pitaju kad je bilo logorašu teže, da li u logoru ili sada, ja kažem puno više boli sad. Znete.

U logoru ste vi logoraš, znate šta vas sljeduje, to trpite, ali puno više te boli kada vidite nepriznavanje aktuelne vlasti, kad imate činjenicu da 15, 16 godina nakon rata smo mi jedina populacija koja nije zakonski definisana, odnosno imamo onaj nakardni Zakon o izmjenama i dopunama zakona o civilnim žrtvama rata koji nas je definisao i tretira nas tako kako nas je definisao, koji u onom sramnom članu 27. kaže upravo, što je maloprije kolega istakao, znači medicinsku dokumentaciju iz vremena nastanka ozljede, što za zakonodavca znači činjenicu da smo na jednoj strani logora ležali, a na drugoj, prebijani, da smo preživljavali sve ono što smo preživljavali, a da je na drugoj strani bila ljekarska komisija koja nam je odmah izdavala papire. Nažalost, logoraš kada danas ode da utvrdi procenat svga invaliditeta, onda ljekarska komisija držeći se slova Zakona, kaže imate li papir iz 1993., 1992., vi slegnete ramenima, pa nije nikom bilo do doktora kada sam izašao iz logora, mislio sam prvo da zbrinem porodicu, da sebe zbrinem i onda nemate nikakvog prava.

E, to su problemi logoraša i Zenice, i Žepča, i Doboja i Banja Luke i... Ono što bi od ovog projekta mene lično, kao čovjeka zadovoljilo, je da dobijemo satisfakciju žrtve. Evo, ja ću vam ispričati jedan događaj koji se meni desio i koji je na mene ostavio veliki dojam, a radi se o sljedećem: prije par godina sa porodicom sam u Zagrebu, tražim prijatelja Hrvata. Poznajem Zagreb, tražim, ne mogu naći adresu. Policajac, dobar dan, dobar dan. Molim Vas tražim ulicu tu i tu. I čovjek slučajno ovako pogleda na šoferšajbnu, kod mene stoji kartica ratni vojni invalid, armijska. Čovjek se okrenu i kaže: gospodine, sjedite u auto, mi ćemo ispred vas. Sa rotacijama, znači usred Zagreba, čovjek me dovlači na adresu. Ja sam ostao bez teksta. A mislim da svaki od nas upravo očekuje to. Od građana Bosne i Hercegovine, od institucije vlasti, da imamo to ne novčanu satisfakciju. Nema tih para na ovom svjetu koje mogu platiti patnju i muku svakog logoraša. Svaki logoraš je doživljavao i proživljavao sve to na svoj način. Znete, nekom

je teže bilo 10 dana u logoru, teže je to proživljavao ima veće trauma i posljedice, nego ljudi koji su bili po dvije, tri godine u logoru. Ali ta moralna, ljudska satisfakcija, kada vam se kaže: jeste, vi gospodine ste bili žrtva. Žrtva torture i zločina. To je ono što logoraš očekuje. Hvala.

Borka Rudić: Hvala lijepo. Ko se dalje javlja? Izvolite. Ja sam se baš pitala hoćete li se javiti, jer vidim da puno toga želite reći.

Edib Muslić: Ja sam ispred logoraša Žepča. Zahvalio bi se prvo organizatoru na ovakvom skupu i jako važnim temama. Nisam neki govornik i mislio sam samo postaviti pitanje, a usput zahvaljujem se svima na učešću. Saosjećam sa svim govornicima i volio sam od njih čuti poslije svakog izlaganja neki prijedlog koji bi bio konstruktivan u smislu svega ovoga što smo ovdje rekli, a ja izlazim baš sa takvim prijedlogom. Ne znam koliko će mi neko moći tačno odgovoriti jesam li u pravu sa svojim prijedlogom da u jednoj od ovih komisija bude, a volio bi odmah čuti i odgovor, Amor Mašović. To sam samo htio čuti. Da li on odgovara po svim ovim navodima što je rekla gospođa Nataša. Po meni je on jedan od velikih, velikih ljudi koji su dosta učinili za izgubljene i nestale. On je najupoznatiji po onome što je radio i uostalom bio bi koristan svima. Hvala.

Borka Rudić: Hvala. Da li neko ima odgovor? Nataša? Amir?

Amir Kulaglić: Prvo, ja sam evidentirao ovo pitanje. Ima li još nekih pitanja? Ja sam mislio na kraju, kada sve završimo, da onda damo odgovore. Amor Mašović i svaki drugi moralan čovjek ima šansu da bude član Komisije. U ovom momentu nema jasno izgrađenih kriterija za izbor članova REKOM-a, jer u ovom momentu upravo vodimo debatu kako bi trebala izgledati ta komisija, koliko bi trebala imati članova, po kojim kriterijima da se biraju, da li će imati samo jednu kancelariju, da li će imati jednu centralnu kancelariju ili i kancelarije po državama. Upravo o tome razgovaramo na ovakvim i sličnim skupovima. Međutim, dijelim Vaše mišljenje da je Amor Mašović moralna ličnost, da je dosta uradio u Bosni i Hercegovini na pronalaženju nestalih i vjerovatno kada budemo iskristalisali standarde i kriterije za izbor da će Amor Mašović vjerovatno imati šansu da se kandiduje ili da ga neko drugi kandiduje. Ali u ovom momentu nismo u fazi predlaganja ljudi za komesare u REKOM-u. Još uvijek vodimo debatu kako bi trebala izgledati ta regionalna komisija i šta bi bio njen zadatak, šta bi bio njen mandat, a nakon toga, kada se iskristališe sve to, onda će biti postupak kandidiranja, predlaganja, itd. Ne znam jesam li uspio da Vam odgovorim, ali toliko u ovom momentu mogu reći.

Edib Muslić: Uspjeli ste dosta odgovoriti.

Nataša Kandić: Taj selekcionni proces, on će da se odigrava onda kada se formira komisija. Mi kao nevladine organizacije, udruženja logoraša i žrtava ćemo da predložimo šta mislimo ko treba da budu članovi, a ne da kažemo da, na primer, udruženja žrtava treba da imaju predstavnika, pa ćemo onda da se zalažemo da nevladine organizacije za ljudska prava ima svoje predstavnike, da apsolutno među članovima bude neko koje iz tih organizacija koje su pružile psihološku podršku žrtvama. O tome treba konkretno da

razgovaramo što mislimo, iz kojih kategorija treba da budu članovi te komisije. Ali, ne treba da predložimo imena, treba da utvrdimo kriterijume i da kažemo iz kojih grupa, udruženja mora da bude predstavnik, a onda ćemo tražiti kada se formira taj REKOM da se otvori proces predlaganja, kandidovanja i javnog predstavljanja kandidata.

Borka Rudić: Hvala lijepo. Ko se dalje javlja za riječ. Htjela sam da predložim neke odgovore na pitanja koja si ti pomenuo Amire.

Amir Kulagić: Da damo neke odgovore, pojašnjenja koja će možda pomoći u daljem procesu razmišljanja i definisanja nekog vlastitog stava. Ja se izvinjavam što se javljam ponovo, ali osjećam potrebu da dam neka pojašnjenja koja nismo dali u uvodnom dijelu. Kao prvo, možda često puta čujemo riječ istina i sada kada sam bio na pauzi i inače na ovakvim i sličnim skupovima često čujemo termin istina. Treba utvrditi istinu. To asocira da bi ova komisija ili ovaj REKOM trebao da se zove regionalna komisija za utvrđivanje istine. Istina je jedna: tog i tog dana, na tom i tom mjestu se desilo to i to, žrtva je bio taj i taj, počinio je to taj i taj. Međutim, imamo različite interpretacije te istine, odnosno različito gledanje i različite interpretacije događaja, pa tako imamo bošnjačku, hrvatsku i srpsku interpretaciju događaja, pa na kraju imamo i istinu i interpretaciju međunarodne zajednice. Jer, istina je neki subjektivni osjećaj. Zato smo se u procesu definisanja ove komisije odlučili da to bude regionalna komisija za utvrđivanje činjenica, a činjenice će reći šta je istina, odnosno nekoga će demantovati, a nekome dati za pravo. I zato smo se odlučili da to bude regionalna komisija za utvrđivanje činjenica, a činjenice će dati najbolje tumačenje istine na osnovu dokumentacije, ali i izjava svjedoka.

Kad smo već kod toga dozvolite samo još nekoliko pojašnjenja. Gospodine Pojskiću, slažem se sa Vama, zločin je vrlo sofisticiran proces, tu imate one projektante, pa imate logističare koji snabdijevanju, pa imate one koji izvršavaju, pa imate one koji podstrekuju itd., itd. Kroz konsultacije smo došli uglavnom do jednog usaglašenog stava da se kroz utvrđivanje činjenica moraju realno sagledati uloge sistema, znači političkog vodstva, vojske, policije, dobrovoljaca, vjerskih zajednica, medija, pravosuđa... I tek onda možemo dobiti jasnu sliku, da kažemo mehanizma ili tehnologije zločina. Mora se ocijeniti i uloga institucija i pojedinca i u institucijama i van institucija. I REKOM bi trebao da da tu jasnu sliku šta se to dešavalo i na koji način. Ovdje je jedna fantastično lijepa stvar rečena: "Mi smo crna knjiga koja hoda". Slažem se prijatelju milion posto sa Vama. Upravo, ako se vi zadržite da budete samo crna knjiga koja će svu istinu zadržati u sebi, sve činjenice zadržati u sebi, vašim odlaskom, to odlazi sa vama. REKOM hoće upravo da da hodajućim crnim knjigama šansu da u jednom prijateljskom okruženju, pred jednom nezavisnom komisijom vi ispričate to što se nalazi unutar vas i da na osnovu te izjave vidimo tehnologiju zločina na određenom prostoru, u određenom vremenu, da se to zabilježi, zapiše, snimi itd., da bi upravo ostala pouka za budućnost, ali i da bi upravo dobili satisfakciju za žrtve, jer vi nećete biti žrtva u očima drugih ako ne ispričate svoju priču. Ali, ne na način kako se to vrši na sudu, gdje imate sudije i branioce, pa ti počneš pričati, a on: "Stani, stani, nemoj mi to, nemoj mi to", i vi na kraju izgubite koncentraciju, izgubite nit.

Mi zamišljamo ili planiramo da pred komisijom nema prekidanja, vi ćete pričati svojim glasom onako kako ste vidjeli i doživjeli. Naravno, izjave se moraju provjeravati iz jednog prostog razloga da bi došli do istine, a ne paušalne istine. Nadam se da se oko toga slažemo. Još nekoliko bitnih stvari. Ovdje se nekoliko puta spomenulo kako je aktuelna vlast uskratila određena prava žrtvama ili ljudima koji se osjećaju kao žrtve. Molim vas, svaka komisija, a u svijetu ih je formirano 25, ima nekoliko zajedničkih osobina: sve su se bavile prošlošću. Istraživale su zločine u određenom vremenskom periodu i na određenom prostoru. Ali, ono po čemu smo različiti od drugih, ovo je po prvi put u svijetu da se pojavi jedna regionalna komisija koja će utvrđivati činjenice na prostoru novonastalih šest država. Možete zamisliti koju odgovornost ste vi i mi preuzeli pred istorijom, pred žrtvama ali i pred budućnošću. Zašto? Pa ništa neće značiti Bosni i Hercegovini ako utvrdimo šta se samo desilo u Bosni i Hercegovini, jer u Bosnu i Hercegovinu su dolazile vojne formacije iz susjednih država i činile zločin. Ako Srbija, Crna Gora i Hrvatska ne otvore svoje arhive mi nikada onda nećemo saznati kompletnu istinu. Nadam se da se oko toga slažemo. I druga bitna stvar je da svaka komisija svoj rad završava izradom izvještaja. Izvještaj je ključna riječ koji može imati više elemenata, ali ono što bi moralo biti u tom izvještaju jesu preporuke. Te preporuke može jedino da predloži REKOM, ali preporuke koje će biti usmjerene, vjerovatno, na reorganizaciju sudskog sistema da ne bude pogađanja i sličnih stvari što ljuti i vas i mene. Druga stvar, vjerovatno će predložiti reformu obrazovanja. I dalje, reformu zakonodavstva, koje reguliše oblast prava i boračko-invalidsku i svaku drugu. Ako u ovom momentu vlast nije spremna da prizna određenim kategorijama njihova prava ovaj REKOM mora predložiti da se izvrši reforma i izmjena zakonodavstva sa ciljem zadovoljenja potreba ljudi koji su proživjeli torture. Druga možda bitna stvar koju bi želio ovdje reći, upravo kao zaštitni mehanizam tim preporukama, jest ova koalicija nevladinih organizacija, udruženja žrtava, organizacija mladih, organizacija civilnog društava, umjetnici, ono što mi zovemo civilno društvo. Zasad imamo element dostupnih informacija, više od 600 članova i svakim danom nas je sve više. Ta će koalicija prvo, pratiti rad regionalne komisije kada se formira, ali pratiti i implementaciju ili primjenu preporuka, i ako se vlast bude oglušila i ne bude htjela raditi na implementaciji preporuka onda mi kao koalicija moramo intervenisati, stvarajući određeni građanski pritisak ili građansku neposlušnost.

Slažem se sa svima onima koji kažu da moramo biti zajedno i da moramo istrajati, jer nikome ništa ne pada sa neba, i niko nikome ne daje ništa na tacni. Ja bi volio da je drugačije, ali na moju i vašu žalost nije. Još jedna bitna stvar koju ovdje nismo rekli. To je vrijeme. Moji dragi prijatelji, vrijeme je ovdje ključni faktor. Sve što prođe više vremena od momenta počinjenja zločina do momenta utvrđivanja činjenica i okolnosti u tom zločinu, sve je manja šansa da žrtva doživi satisfakciju, a da zločinac doživi kaznu. Zašto? Prije svega priroda čini svoje. Mnogi ljudi umiru. Znači i žrtve i počinioци i svjedoci. Zatim, mnoge žrtve, a osjećam i u vama dosta rezigniranosti i ljutnje, prestaju da pričaju i uglavnom šute i nisu spremne dalje da govore o svojim patnjama. Treća stvar, nemojte zaboraviti kategoriju prognanih, koji se vraćaju na mjesto prijeratnog življenja, i susreću ljude koji su im činili nepravdu, ali oni možda sada vladaju tim sredinama. Kako da vi pričate o tome šta je on počinio vama, a da se ne bojite za ličnu sigurnost ili sigurnost vaših porodica. Mi moramo hrabriti žrtve, ali moramo pronaći mehanizme da im pružimo određenu i psihosocijalnu, i materijalnu, i fizičku, i svaku drugu zaštitu. To

sve govori da je ovo vrlo složen proces i da u ovom procesu ima mjesta za svakoga. I zato vas pozivam gospodo, učlanite se u Koaliciju, potpišite pristupnice, budite aktivni sudionici ove i drugih konsultacija koje imamo, dajte svoj doprinos, razmišljajte o problemima koji vas muče i dajte da zajednički ovaj vrlo odgovoran posao dovedemo do kraja.

Ova ideja nije ništa više moja nego vaša, koliko god je vaša toliko je i moja. Zašto? Ja sam u Srebrenici izgubio sve muške članove moje porodice, to je više od deset najbližih, otac, očuh, daidža, daidžići, tetak, zet, punc..., svi, mnogo prijatelja itd. Većinu od njih nisam pronašao. Možete zamisliti koja je tuga moje tetke koja je izgubila i sina i muža i sve, sve, sve i još uvijek nije dobila ni jednu kost. Ona živi za taj dan i imam osjećaj kada to bude dobila da će ona toga dana umrijeti. Jednostavno, čini mi se da je još samo ta nada da zna gdje su kosti njenih najbližih drži živom. Slažem se, može svako od nas imati svoj pogled i ugao posmatranja na ovo, ali hoću da iznesem svoj privatni stav vezano za to da li počinocima pružiti olakšavajuću okolnost ako otkriju masovne grobnice ili otkriju okolnosti pogubljenja mnogih drugih. Pitajte moju tetku, pitajte moju dainicu, znate šta će vam reći: "Znaš šta sine, neka on samo kaže gdje su kosti mojih da ja njih sahranim, pa vi njega slobodno oslobodite", jer ona vjeruje u Božiju kaznu i ako ga niste kaznili na ovom svijetu, kaznit će ga dragi Allah na onom. Ja samo iznosim ugao posmatranja određenih kategorija. Ali svako od nas ima pravo na vlastito mišljenje i na vlastiti ugao posmatranja.

Kada je u pitanju moralna osuda, čuo sam jednu fantastično dobru stvar, ali zaboravio sam da je kažem u uvodnom dijelu i završit ću time, oprostite malo sam odužio, ova današnja diskusija je bila vrlo emotivna, ja sam vrlo emotivan čovjek i ne mogu baš ravnodušno pričati o nekim stvarima. Zašto REKOM ima još jednu izuzetno dobru stvar? Prvo, uzmite u obzir kapacitete i Međunarodnog suda pravde u Hagu i sudova za ratne zločine i tužilaštava u pojedinim državama. Njihovi kapaciteti su vrlo mali. A imate veliki broj osumnjičenih. Šta to znači? Da bi za njihovo procesuiranje možda trebalo stotine godina i mnogi će prije toga umrijeti ili se razboliti itd. Ali, kroz REKOM, ako identifikiramo zločinca, ako sistem identifikiramo kao zločinački doživjet će bar moralnu osudu kako ljudi izvan njegove sredine, ali vjerojatno i mnogo čestitih i poštenih ljudi iz vlastite sredine. Sve ovo govorim u prilog da je REKOM jedna vrlo dobra, hrabra i odgovorna inicijativa koja treba sviju vas, nikako samo ovu grupu ljudi koja sjedi ovdje. Jedino zajedno sa vama možemo doći do kraja i možemo, čini mi se, reći da nismo uzalud živjeli, da smo na kraju, ipak, dali doprinos da neka budućnost naše djece bude bolja. Ako sam bio malo emotivan i malo opširniji, oprostite.

Borka Rudić: Hvala lijepo Amire. Ko se još javlja za riječ? Morate da dođete zbog snimanja. Morate doći za govornicu zbog snimanja.

Bekir Menzilović: Ovaj tim mora biti pošten. Samo pošten. Mi imamo eksperata, ekspertske grupe i komisija milion u Bosni. Maltene, više nego stanovika. Šta su nam donijeli dobro? Ništa. Struke i belaji, sve to. Samo pošten čovjek i pošteni ljudi, koji su u tom timu. I tad se nešto može imati. Ovo ostalo je sve, da izvinete, puhanje u vjetar. Dalje, način finansiranja ove organizacije, nikada niko od vas to nije pomenuo. Postoji li

okviran način kako bi se to radilo, gdje, kud. Dalje, u suštini šta je civilna žrtva rata? Malo prije smo čuli gospođu koja je govorila o tome, znači svi mi koji smo bili dan u logoru smo civilna žrtva rata. Svako dijete, svaka žena, majka, koja je bila. A imaju pravo na neku novčanu naknadu samo one žene koje moraju kazati da su silovane i to pred doktorom, pred ženama žrtvama rata, pred udruženjem, znači moraju javno to reći, pred javnim tužiocem, moraju kazati: "Mene je silovao taj i taj, ili NN osoba." Znam 100 posto da je to tako. Udruženje "Žena žrtva rata" postoji u Sarajevu. Ja ne znam šta se oko toga ima raspravljati, gospođa Bakira radi svoje poslove i ekipa sa njom. Kako dokazati šta je civilna žrtva rata? To su velika pitanja. Evo, ja sam kao logoraš civilna žrtva rata. Nisam borac, na birou sam, ali mogao sam biti civilna žrtva rata. Ali trebao sam reći, da izvinete, da me je neko seksualno zlostavljao, ali nije, ne mogu slagati. Nije.

Uvijek će nam se isto ponavljati. Uvijek. U Bosni postoje tri istine, e svak svoju traži, Bog samo zna šta je prava istina. I svi mi vidimo kao pravu istinu ono što je naše. Da nam je Bog na pomoći. Svi znamo, na primjer, da je Višegrad uzeo Užički korpus, pazi svi znamo to, možda ne znamo svi, ali ja vjerujem da je u Beogradu '96. i '97. prikazivano da smo mi pobili Srbe u Višegradu i da smo ih bacali u Drinu. Ja vjerujem da je to bilo. Međutim, Užički korpus je ušao, mi smo se vratili iz Goražda i onda su došli "Bijeli orlovi", "Arkanovci", "Šešeljevci" i napravili haos. Oko 3.000 ljudi je tamo poginulo, odnijela je Drina oko hiljadu i po, u dvije kuće je zapaljeno, 65 ljudi u Pionirskoj ulici, na Bikavcu 74. Ja sam živio u toj Pionirskoj, 20 metara od mene je zapaljena kuća 14. juna naveče, ili 13. juna naveče, nisam siguran uoči Hadžilajskog bajrama '92. Zapaljeni su ljudi. Ima svjedok. Ima cura sa Bikavca. Preživjele žrtve postoje. To ne treba dokazivati, to je dokazano.

Izjednačavanje žrtve, kad se govori moja žrtva, tvoja žrtva, ja razlikujem samo ako si došao, evo Užički korpus je bio u Višegradu, ako je on došao u moje selo i poginuo od mještana iz mog sela, ja bi razlikovao mog komšiju i tog što je došao i poginuo u mom selu. To bi samo razlikovao, a ostalo linija je linija, vojska je vojska i odvojio bi, što je normalno sirotinja žrtva rata, žena, djeca, nejač. Svakog svačije dijete i suza boli. Ko nije otac i majka ne zna šta je to, ali svakoga to isto boli. Dalje, ovo što se kaže istina se gasi smrću, tačno. Znači ja sam bio u logoru prije koliko, '94. izašao, prije 16 godina. Mnogo sam više znao prije pet godina. Sad zaboravim i ime i komšije. Sretnem čovjeka: "gdje si šta si, kako si", Sulejman ili neko naupadne ti ime kada se okreneš od njega i kreneš. I ovo će se zaboraviti. Eto, ja sam uzeo pa zapisujem. Čekao, knjiga ako bude, ne mora ni biti, ali uglavnom biće zapisano i odštampano i složeno. Pa neka moja djeca pročitaju, nisam ja slušao svoje šta su oni pričali, valjda će neko slušati ovo što se sada priča.

Kako provjeriti izjavu određenih osoba? Kaže izjava validna, nevalidna, kako sada na osnovu čega, na osnovu svjedoka. Na osnovu svjedoka dovelo nas je da imamo boraca više nego što smo imali '95. Na osnovu svjedoka imamo više invalida i ranjenih i poginulih nego '95. Nisu svjedoci ništa. A nema ni dokumentacije što je rekao malo prije gospodin, kaže nije bilo u jednom kraju da te tuče u drugom kraju te čeka ljekarska komisija. I ne treba svuda ljekarsko uvjerenje. Znači, trebaš imati neku pristojnu dokumentaciju gdje si, šta si, kud si i idemo dalje. Pa i tamo su valjda ljudi. Ko je meni mogao dati ljekarsko uvjerenje u Palama, da me neko udario tu i tu. I ja sam invalid rada

druge kategorije od jednog tog udarca, a čovjeka znao obojiti u krv, on jest krvav, ali nije ga udario na mjesto, njega je bolilo sve. Znači, može čovjek ostati invalid od jednog udarca, može da mu ne bude ništa osim da bude prebijen od više udaraca. Ima slučajeva da je čovjek, Šefkija neki sa Pala, čovjek kada ulazi na vrata ovako ulazi (pokazuje) 150 kila, stvarno nije debeat čovjek. Tuku ga tuku, ne može da padne, de kažu lezi, i legao je i skače sa stola njemu na prsa, na rebra na leđa, na bubrege i šta sa tim čovjekom? I sa nama svima. Šta ja znam, možda vam samo bezvezno vrijeme potrošio, ništa vam ja nisam pomogao.

Borka Rudić: Jeste naravno. Ja sam htjela da podsjetim na ono što je rekla gospođa iz ove Kolicije, dakle oni se zalažu za žrtve koje nisu nigdje evidentirane kao civilne žrtve, koje nisu bile u logoru, koje nisu bile silovane, dakle koje su poginule po gradovima od granata, u redu za vodu, kako je ona rekla ispred robne kuće ovdje u Zenici, kada je pala granata 1993. Izvolite.

Tahir Mandžuka: Ja dolazim iz Kaknja. Čuo sam dosta od ovih naših ljudi koji su preživjeli logorske patnje, muke, belaje. Svi smo mi bili logoraši, neki na ovaj način u zatvorenom tipu, neko u otvorenom tipu. Ja govorim, susrećem se sa porodicama koje su izgubile svoje u Srebrenici, u Potočarima i na drugim mjestima, koji su ostali živi, ali su izgubili sve muškarce. Neću se uopšte dotaći ovog povjerenja ili izmirenja. Kaže: “Bože dragi da mi je samo doživiti da dvije kosti na tabutu budu, da znam gdje je mezar i da odem na Bajram da se sjetim Fatihom svoga sina, muža ili tako dalje.” Jedan detalj u Kaknju 9. juna '93. Logor je bio u mjestu Poljani, u školi, bilo je mnogo zatočenih civila, staraca, starica, djece itd., i pogubljeno devet Bošnjaka, koji su od ekstrema HVO-a nedaleko od te škole u jednom potoku ubijeni na način, ne znam, kako bi ga ja opisao. Odsjeci ruku, odsjeci nogu i živa zapali. To je katastrofalno. To je kada čovjek ovako probudi emocije u sebi i u svom organizmu, vjerujte da mi nekad dođe da kažem: pa Bože dragi gdje smo, šta radimo i dokle smo stigli.

Prošlo je puno vremena od agresije na Bosnu. Prošlo je puno vremena od ubijanja civila, pokupljenih u kamione u autobuse itd., pod patronatom ili patrolom nekih koji su došli u Bosnu, ali moram da kažem, daj Bože da ovo sve nije kasno. Od Dejtona pa do danas prošlo je 15 godina. Kada kaže jedan logoraš, koji je bio u logoru i kaže nema nas ni u kakvom pravu, istina je to. Treba izvršiti atak, pritisak na našu vlast da se ovim ljudima ukaže u zakonu, nekim članom da su to ljudi koji su ostali živi ali su pretrpili bol, muke i belaj od '92. do '95., da bi se ljudi osjećali normalnim građanima ove države. Ja govorim sada u Jugoslaviji šta se desilo, u svih ovih šest republika, nije se to desilo samo u Bosni. Tim ljudima treba dati prostora, i ova komisija mislim bi bilo dobro da krenu prema vlasti, izvršnoj, zakonodavnoj u svim državama i u našoj državi, kako bi se ovi ljudi uveli u zakon, da imaju neka prava. Nije to više samo finansijska stvar, treba i moralno te ljude podržati.

Kako doći do istine? Ovako, kao što je danas ovdje ovaj tim sabran i zahvaljujem se što je ljudima omogućeno da govore istinu i da javno svjedoče šta su doživjeli i u kamionu, i u kafani, i u štali, gdje su bili zatvoreni, i tako dalje. Eto, tada možemo doći do istine i da se pokuša nešto uraditi i vratiti dostojanstvo, dostojanstvo onim ljudima koji su bili

maltretirani i koji su bili progonjeni na onaj način na koji apsolutno nije ljudski. Ja toliko, hvala vam.

Borka Rudić: Hvala lijepa. Je li se javlja još neko?

Nataša Kandić: Ja bi htela sada oko ovog pitanja finansiranja. Pa bilo je pitanja i strahovanja oko toga šta ako države budu glavni finansijeri komisije, da li to može da utiče da komisija bude u nekoj političkoj zavisnosti od država. Iskustvo u svetu pokazuje da je negde u nekim državama, tamo gde su komisiju formirale Ujedinjene nacije, da su one dosta sredstava dale za rad komisije, ali ima primera gde su države finansirale svoje komisije. Ja nisam sigurna da bi sada Evropska zajednica izdvojila sredstva za celokupan rad komisije. Morale bi i države da daju deo sredstava, a možda i značajan deo za rad komisije, ali ta komisija bi morala da bude tako jaka da nikakve finansije ne mogu da utiču na odnos između komisije i države zato što trebamo takvu komisiju koja će da bude odana činjenicama i da bude potpuno nezavisna od svojih osnivača. To je jedina mogućnost da ta komisija uspe da bude regionalna komisija, da bude posvećena žrtvama i da pokuša da reši ovo kod nas.

Nije dilema, nego ružna praksa, da kod nas ponekad svedoci nisu pouzdani ni kada su pred sudom, ni kada daju izjave pod zakletvom, da ponekad ima svedoka koji brane optuženog i ne govore ono što je istina. Postoje standardi za dokazivanje i kada nisu u pitanju sudske procedure, to su standardi tih najvećih organizacija za ljudska prava i nikada se nije dogodilo da, na primer, Human Rights Watch ili Amnesty International objave neko svedočenje, a da ono nije prethodno provereno na najbolji način i da je isključena svaka mogućnost nečeg pristrasnog, ili da izjava sadrži podatke koji su neproverljivi. U svetu postoje standardi ljudskih prava na koje se možemo osloniti kada su u pitanju potrebe da svaka izjava bude proverljiva i da se ne dogodi da je neko može osporiti, tako da tu ne treba da bude brige.

Ovo pitanje oko finansiranja mora se i dalje diskutovati, ali je teško da sada dođemo do nekog, da kažem, originalnog rešenja. Vrlo je opasno prepustiti da komisija bude finansirana od domaćih donatora. Mnogi su postali bogati zahvaljujući ratu i u svakom slučaju treba potpuno isključiti da postoje privatne donacije, mislim privatne sa ovih prostora. To je neko moje lično mišljenje, volela bi kada bi ti filantropi iz sveta davali, kao što je bio Bil Gejts i drugi, ali ne i iz regije.

Borka Rudić: Hvala Nataša. Ko se javlja za riječ? Izvoli Anđelko.

Anđelko Kvesić: Slušajući sve ove diskusije ja sam došao do nekih svojih zaključaka, pa ih želim prezentirati. Da bi REKOM, odnosno ova organizacija koja pokušava utvrditi činjenice, polučila uspjeh ja mislim da ona treba da se zasniva na tri principa. Prvi princip: da bude jedinstvo. Što to, ustvari, znači? Bez obzira na mjesto, vrijeme i izvršitelja zločina, zločin imenujemo zločinom. Drugi princip: solidarnost. Što, ustvari, to znači? Dakle, da ja suosjećam i sa drugim žrtvom, odnosno drugim žrtvama, koje su pretrpile iste ili slične probleme, odnosno preživeli one torture koje neki podnesu lakše, neki teže, ali da smo mi solidarni sa njima i da prihvatamo da su i oni žrtve torture. I

treći, možda čak i najvažniji princip: neovisnost. Žrtva ne smije biti ovisna o pripadnosti stranci. Ona mora govoriti istinu iz svoje duše i gledati samo u svoj obraz. Dakle, bez obzira na pripadnost stranci, bez obzira na pripadnost, rekao bih polu, i bez obzira na pripadnost vjeroispovjesti. Ukoliko budemo zadovoljili ova tri principa ja sam siguran da REKOM ima budućnost. Ja bih rekao i ono što se u narodu često kaže: “Rodilo se, moramo ga ljuljati”. Mislim da je REKOM to zaista. Hvala lijepo.

Borka Rudić: Hvala Anđelku. Izvolite. Molim Vas samo još jednom ime zbog snimanja.

Bajrić Nazif: Zahvaljujem se svima onima koji podržavaju da uđemo u zakon. Ima Evropska konvencija za ljudska prava po kojoj smo priznati i da REKOM to primjenjuje. Što da ne primjenjuje Evropsku konvenciju za ljudska prava? Pojasnio bih gospodinu za crnu knjigu, ja sam je spomenuo. Mi jesmo zaista “živa crna knjiga koja hoda”. Ti uzmeš knjigu za deset maraka, pročitaš. Uzmeš za 100 marki. Nije uopšte bitno. A, Bogami, ovu crnu živu knjigu, koja je desetine hiljada, ne možeš uzeti, nema para da je pročitaš. Znači treba njoj REKOM biti servis, ali mu treba puno sredstava, treba se puno družiti s tim crnim knjigama, i ako je uspiješ otvoriti i pročitati, istinu saznaš. Jer, ode ona sutra pod zemlju. Nažalost, 15 godina čekam, niko nas nije još ni “kupio”, nije nas ni u zakon stavio, neće ni da nas gleda. Još smo uvijek žrtve. E, mi trebamo, odnosno REKOM, koji je neka budućnost, da bude neki ekspert pa da bar to pročita. A da bi je pročitao, Bogami, ne može, ni za ne znam koliko eura ili maraka to uraditi, već to mora biti prijateljski. Znači, mislio sam na crnu knjigu i njoj treba prići pažljivo, fino, stameno. Ona postoji, mi smo to. Toliko, hvala, samo sam bio dužan to da objasnim.

Borka Rudić: Hvala Nazife još jednom.

Amir Kulaglič: Mogu li ja još jednu minutu, ako dozvoljavaš. Ovdje se pojavilo jedno vrlo interesantno pitanje koje se pojavljuje na mnogim konsultacijama. To su pojmovi. Mi smo malo za vrijeme ručka razgovarali šta je logor, šta je sabirni centar, šta je zatvor, šta je mjesto prisilnog zatvaranja? Ko je žrtva, ko nije žrtva, ko je ovaj, ko je onaj? I danas se potvrdilo da, uglavom, preovladava mišljenje da jedan od zločina, koje treba istražiti, jesu zločini seksualnog nasilja i silovanja. I druga bitna stvar koju REKOM hoće i mora, to je da utvrdi sva mjesta logora, prisilnog zatvaranja, sabirnih centara, itd. Ali, upravo kada sam rekao da svako od nas ima svoju interpretaciju, istinu, tako svako vjerovatno ima definiciju šta je žrtva, šta je logor? REKOM vjerojatno u uvodnom dijelu svog rada mora dati pojmovnik, mora jasno definisati šta pod žrtvom podrazumijeva REKOM, šta pod logorom itd. Najsigurniji način, oko čega se treba složiti, jeste da postoje međunarodni standardi i definicije i da ti standardi moraju biti preuzeti. Ali se ne može krenuti u rad ako se ne utvrdi tačno pojmovnik šta je žrtva, šta je civilna žrtva, šta je žrtva seksualnog nasilja, šta je žrtva prisilnog zatvaranja itd., itd. I ovo, šta je logor, šta je sabirni centar, šta je mjesto prisilnog zatvaranja itd.

Jedino oko čega bi se mogao postići konsenzus ili dogovor jesu međunarodni standardi definisanja tih pojmova. Sve drugo bi bilo subjektivna istina koja može biti obojena i vjerskom pripadnošću i nacionalnom itd. I druga bitna stvar, ovdje često spominjemo zločin-žrtva, zločin-žrtva. Niko ne spominje zločince. Nema žrtve, nema zločina bez

zločinca. Za ljubav trebaju živi ljudi, ali i za zločin trebaju živi ljudi. Često puta čujemo bošnjački zločinac, srpski, hrvatski zločinac, ne znam čiji zločinac. Oprostite gospodo, da li uopće zločinca možemo nazvati čovjekom. Kako nazvati osobu ili spodobu u ljudskom obliku, koja je spremna da siluje djevojčicu od četiri godine i da je nakon toga ubije? Kako nazvati spodobu koja je spremna da zapali 70, 80 živih ljudi u kući? Kako nazvati osobu koja je spremna da pred stotinama ljudi natjera djeda i unuka da polno opšte, itd., itd? I zato vas molim nemojte da padamo u zamku priče o ovim zločincima, onim zločincima ili onim zločincima. Zločinac po meni nema ni vjere, ni nacije, niti pripada bilo kakvom da kažemo kulturnom krugu. On je počinio zločin isključivo iz njemu znanih razloga i on nema pravo očekivati našu solidarnost i suosjećanje. Ali zato svaka žrtva ima pravo očekivati suosjećanje i solidarnost od ljudi koji su doživjeli iste ili slične patnje, bez obzira gdje su bili, bez obzira kojoj naciji ili kojoj vjeri pripadali. I, molim vas, dajte da to bude neka naša odrednica prema kojoj ćemo određivati ko je čovjek, a ko nečovjek? Lako je biti dobar kada je dobro, ali čojstvo, karakter, humanost, ljudskost se gleda kada je teško, kada glave odlijeću. I valjda to mora biti standard po kojem se prepoznaju ljudi i odvajaju od neljudi.

Borka Rudić: Hvala lijepo. Pitam još jednom da li ima neko ko bi želio još govoriti. Ako nema pravećemo ovo kraju, ali prije toga zamolit ću gospodina Šabana da kaže rečenicu za kraj. Zamolit ću i ostale koji sjede sa ove strane da vam se zaista zahvalimo za sve ono što smo danas od vas čuli, za vašu otvorenost, vašu potrebu da podijelite sa nama vašu iskustva i vašu iskrenost.

Šaban Kremić: Dobro, hvala. Evo ovako, ja danas nisam uzeo učešća u raspravama jer smo se dogovorili i vidim da su predstavnici svih udruženja koja djeluju u okviru Saveza udruženja logoraša Zeničko-Dobojskog kantona uzeli učešće. Cijenim da su današnje konsultacije bile na vrlo visokom nivou sa jednim velikim razumijevanjem žrtava prema žrtvama što je Kvesić rekao i mislim da bi i naredne trebale ići u tom smjeru. Ja na kraju želim da se svima zahvalim koji ste došli ovdje i dali svoj doprinos vezano za formiranje ove komisije. Međutim, moram ovdje i da potvrdim, to sam rekao i u informaciji za medije da sam razočaran odnosom zakonodavne i izvršne vlasti Kantona pa i općina koje smo pozvali ovdje, a koji nisu našli vremena da se odazovu i da čuju šta mi to želimo i šta mi to radimo. Mi ćemo imati priliku, to naravno nije u nadležnosti svih ovdje, ali Kantonalni savez će preduzeti određene mjere i mi ćemo ići ka tome da zakonodavne i izvršne vlasti našeg Kantona i općina konačno saznaju šta je ovo šta mi to radimo i šta hoćemo. Posebno se zahvaljujem našoj dragoj prijateljici Nataši, koja je stvarno osoba, čovjek. Ja kažem čovjek, od koje uvijek imaš nešto čuti i koja budi takva osjećanja kod svih nas da nas otvara i budi osjećanja da se borimo za ljudska prava i slobode. Hvala vam.

Borka Rudić: Hvala lijepo. Dženana.

Dženana Karup-Druško: Da se izvinem svima, danas sam imala problema sa zubom i tek sam maloprije to riješila, tek malo prije sam progovorila tako da, iako je bilo predviđeno na početku da govorim, zaista nisam bila u mogućnosti ali sam zato cijeli dan pažljivo slušala ono što ste govorili. Kao što je rekao Amir odavno nisam bila na nekom

skupu na kome je više bilo iskrenosti i emocija kao danas kroz vaše iskaze koje smo čuli, a sa druge strane problemi o kojima ste vi govorili samo potvrđuju da smo u pravu svi mi koji smo podržali inicijativu za osnivanje ove regionalne komisije i da je ona zaista neophodna prije svega vama žrtvama jer, nažalost, većina vas neće biti u prilici da ispriča svoje priče ni na jednom sudu, ni u jednom tužilaštvu iz prostog razloga što mi nemamo kapacitete ni sudova ni tužilaštava koji će moći da procesuiraju svakog ratnog zločinca. Upravo zbog toga ja čvrsto vjerujem da će regionalna komisija kada se formira, kada prikupi dokaze od svih žrtava koji budu spremni da govore i kada napravi taj konačni izvještaj, da će učiniti nešto što će biti jako, jako bitno kako za nas sve tako i za buduće generacije i ja se čvrsto nadam da će to pomoći da u ovom regionu napokon bude uspostavljen trajni mir bez nekih budućih konflikata. Hvala vam još jednom na iskrenosti i što ste danas bili sa nama.

Borka Rudić: Nataša.

Nataša Kandić: Ja sam danas dodatno uverena koliko su potrebni razgovori, ovakvi susreti, rasprava. Mi jednostavno nećemo imati snage da u svakom mestu napravimo ovakav razgovor, ali postoji potreba da se stvori prostor da žrtve poput vas govore. Šteta što, možda, nema i mladih ovde da mogu da čuju, jer sve što radimo jeste zbog tih budućih generacija. Te činjenice, koje hoćemo da utvrdimo i ostavimo, to je zbog budućih generacija i možda možemo da se potrudimo da kada organizujemo debatu sa udruženjima žrtava i žrtvama da onda pokušamo da pozovemo i mlade da čuju, jer kada se čuju ovi delovi isповести, to je nešto što onda pokreće i daje dodatnu snagu da treba, da nam je neophodno da imamo nešto što je neko zajedničko telo, da je neophodno da pokušamo da doprinesemo da se stvori klima solidarnosti, ono o čemu je govorio Anđelko Kvesić, da žrtva ima priliku i situaciju u kojoj može da oseća da je važno što će da govori i da je to zbog drugih i da svi žele da je slušaju. To je žrtvama strašno važno da vide da je drugima bitno. Bez toga se žrtve osećaju, ne samo razočarano, nego ne vide nikakav smisao podnošenja te sve žrtve, ako ni te opštinske zajednice, ni te lokalne vlasti ne zanima ništa, ako ni društvo nije zainteresovano.

Ove naše konsultacije su prilika da se pokaže da su žrtve bitne i da se nešto mora uraditi da to ostane trajno zapisano i za buduće generacije. Pa eto, to je nešto što meni lično znači kada vidim da uspemo da pokažemo da je nama bitno da postoji taj prostor za glas žrtava i da ako nas ima više onda je utoliko ta inicijativa jača i imamo više šanse da nateramo države, da izvršimo pritisak na njih, da sledeće godine formiraju tu komisiju. Hvala vam svima za vaše učešće i što ste mogli danas da govorite. Bilo je vrlo, vrlo dobrih i predloga i mišljenja i preporuka. Mi ćemo se truditi da vas što više obavestavamo i da vas uključujemo u debate i u drugim zajednicama i u okviru Bosne i Hercegovine, a i šire.

Borka Rudić: Hvala lijepo. Amire.

Amir Kulagić: Ja sam danas možda malo previše pričao, ali kada se nađem na ovakvim i sličnim skupovima, ono što me fascinira jeste da ljudi poslije svega što su doživjeli imaju snage da progovore o svojim unutrašnjim bolima i razmišljanjima. Potvrdilo se da

nam treba REKOM, odnosno treba nam neko tijelo koje će utvrditi činjenice o tome što se dešavalo, ali koji će stvoriti jedan ambijent u kojem će žrtve biti u fokusu i koje će moći da ispričaju svoju tragediju. Drugo, trebaju nam ovakve konsultacije. Prije svega, ja smatram ovo uspjehom, kada ljude različitih vjera, nacija i različitih tragedija dovedemo zajedno za sto da pričaju o svojoj tragediji, ali da slušaju i druge. Ono što me danas posebno dojmilo jeste da nije bilo disonantnih tonova i da nije bilo, da kažemo, odbrane nekakvih političkih režima koje zbog imena ili nacionalne pripadnosti trebamo braniti. Smatram da je to jedna vrlo bitna karakteristika uspjeha ovoga danas i hvala vam što ste mi danas dali priliku da sa vama podijelim moja unutrašnja razmišljanja, ali da i vi podijelite sa mnom i sa nama svoje boli, jer čini mi se da svaka bol manje boli, ako je podijelimo s nekim i ako znamo da nismo sami. Udružimo se i čini mi se da je to jedini pravi put do uspjeha.

Borka Rudić: Hvala lijepo. Ja vam se još jednom iskreno zahvaljujem i ja vjerujem, Nazife, da smo, ako ništa drugo, danas počeli otvarati tu crnu knjigu o kojoj vi govorite. Hvala vam još jednom.